

В
ПАВЛОВСЬКИЙ

ШЕРЩЕНКО

В

ПАМ'ЯТНИКАХ

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

UARTLIB.ORG

UARTLIB@GMAIL.COM

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ART AND SCIENCES
IN THE U.S., Inc.

Vadim Pavlovsky

SHEVCHENKO MONUMENTS

New York

1966

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США
Інститут Шевченкознавства

Вадим Павловський

ШЕВЧЕНКО В ПАМ'ЯТНИКАХ

1861 - 1964

Нью-Йорк

1966

Загальна редакція — Юрій Лавріненко
Технічна редакція — Іван Замша
Обкладинка — Петро Холодний

Відбитка з газети „Свобода”,
12.VI. — 1.VII. 1964 року, ч.ч. 110-121.

Редакції щоденника „Свобода” складаємо щиро подяку
за вміщення матеріалу „Шевченко в пам'ятниках” для
широкого відомо читачів.

Printed in the United States of America

Copyright 1966

by

The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., Inc.

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ПАМ'ЯТНИКІВ ШЕВЧЕНКОВІ І КОНКУРСІВ НА НИХ

БОРОТЬБА ЗА СИМВОЛ СВОБОДИ

Відображення великих національних геніїв може викликати ідеї та почування, які допоможуть зберегти національне сумління.

Олександр Архипенко

Історія проєктованих і поставлених пам'ятників Шевченкові на Україні і поза нею віддзеркалює коли не самого Шевченка, то його вплив на ціле пошевченківське століття. Чому звичайна у інших народів справа пам'ятників провідним поетам стала у випадку Шевченка справою запеклої столітньої боротьби? Боротьби, в яку втягнувся весь український народ, уряди і преса великих імперій, нарешті навіть міжнародні організації (ЮНЕСКО, на пропозицію делегації в ОН Радянської України, включило ім'я Шевченка до списку великих людей, річниця яких припадають на 1964 рік і відзначаються всіма державами — членами ЮНЕСКО).

Справа в тому, що протягом післяшевченківського століття сама Україна, її мова й культура були більшість часу під заборонами і що ще й досі провадиться боротьба за визнання України, її культури, її людини. Символом цієї волі до життя, боротьби за свободу людини і нації став Шевченко. І тому пам'ятники цьому поетові стали предметом запеклої боротьби, що має вже за собою цілу історію.

Вершинні пункти в цій історії — це роки 1911-1914 і 1961-1964, тобто півстолітні, столітні і півторастолітні річниці народження і смерті поета. П'ятдесят років тому виріс був масовий „Шевченківський рух” на чолі з славетним київським Об'єднаним Шевченківським Комітетом. Було проведено чотири міжнародні конкурси на проєкт пам'ятника Шевченкові в Києві. Все ж таки російський уряд не дав тоді поставити пам'ятник Шевченкові в Києві.

В наші часи, 1961-1964, влаштовано кілька конкурсів і споруджується кілька пам'ятників Шевченкові, і то головню поза межами України — в Вінніпегу, Вашингтоні, Москві. Ініціатива цим разом належала українській еміграції в Канаді і США.

Справжній пам'ятник, яким ушановують видатного діяча, повинен давати куди більше, ніж тільки його скульптурну подобу. Пам'ятник мусить дати уявлення про особу й діяльність цього діяча; він має символізувати певну ідею, висловлену сукупю й специфічною мовою скульптури та архітектури. В такому пам'ятнику кожна риса, кожна деталь — і, навіть, спосіб зображення цієї деталі — може грати велику роллю, допомагаючи окреслити духове обличчя та доробок діяча, якому ставимо пам'ятник.

Міняються часи, міняється й оцінка великих людей новими поколіннями, міняються й вимоги, що їх нові покоління висувають до проєктів нового пам'ятника, бо міняються політичні й національні умовини, міняються мистецькі смаки й мода... Мало монументів, поставлених яких 50-100 років тому, промовляють сучасним глядачам своєю символікою та мистецькими засобами. Все це мусимо особливо мати на увазі, обговорюючи проєкти пам'ятників Шевченкові.

ПЕРШІ СПРОБИ

Думка про пам'ятник Шевченкові вперше виникла одразу ж по його смерті. Вже під час похорону студенти Київського університету в своїх промовах висловлювали мрії про час, коли „над могилю сього великого мужа воздвигнеться пам'ятник, що буде свідчити про славу його”.

Зображення Шевченка, поруч з іншими видатними письменниками й культурними діячами Російської імперії, передбачалось вмістити на бронзовім барельєфі проєктованого на початку 1860-их років Мікшіним „Пам'ятника тисячоліття Росії” в м. Новгороді. Але, як писав від Міністерства внутрішніх справ В. Євреїнов начальникові штабу жандармського корпусу О. Потапову 10 лютого 1862 р., „Его Величеству (Олександрові II) не угодно было изъять на то свое согласие”¹.

Могила Шевченка, де стояв простий дерев'яний хрест, скоро занепадала і хрест звалився. 1883 року брат Тараса Шевченка, Варфоломій, подолавши багато труднощів, нарешті одержав від київського генерал-губернатора дозвіл направити могилу, поставити нового хреста, огорожу й хату-сторожку при могилі. Рисунки хреста, розміри, написи на ньому, плян сторожки і т. п. мали бути схвалені губернато-

¹ Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. Архівне Управління МВС УРСР, Київ, 1950, ст. 314-315.

ром. Хрест-пам'ятник заввишки 8 аршин (18' 8") був вилитий з чавуну в Києві у грудні 1883 р.

З одного боку на хресті були дати народження й смерті поета, а з другого — непередбачений проєктом Шевченків вірш:

Свою Україну любить,
Любить її во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа молить

Генерал-губернатор Дрентельн наказав затримати видачу хреста з ливарні, поки не буде знищено „крамольний” вірш, бо, мовляв, дозволено було подати на хресті лише виображення поета та дати народження й смерті — і нічого більше.

Хреста одержали й поставили тільки в липні 1884 р.² і він простояв на могилі до большевицької окупації України.

1901 року Союз Літераторів звернувся до Міністерства внутрішніх справ за дозволом поставити Шевченкові пам'ятник в Києві над Дніпром; дозволу не дали³.

ОБ'ЄДНАНИЙ ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ КОМПІТЕТ У КИЄВІ

17 вересня 1904 р. Золотоніська повітова земська управа ухвалила щорічними асигнуваннями встановити спеціальний фонд на побудову пам'ятника Шевченкові. Одночасно вирішили звернутись до Міністерства внутрішніх справ за дозволом земству організувати збирання по всій Російській імперії коштів на спорудження пам'ятника.

22 квітня 1905 р. заступник міністра внутрішніх справ Дурново повідомив губернатора, що дозволено збирати кошти лише в межах Золотоніського повіту⁴. Тоді Полтавська губерньська земська управа від себе порушила клопотання про дозвіл збирати кошти на пам'ятник по всій Росії. Полтавський губернатор був проти цього, і з свого боку просив міністра відхилити це клопотання.

15 вересня 1905 р. до Київської міської думи надійшла пропозиція від 32 гласних-українців — присьднатись до постанови Золотоніського та Полтавського земства в справі будови пам'ятника Шевченкові в Києві. Київська Дума, розглянувши пропозицію, визнала за „бажане й необхідне” збудувати пам'ятник Шевченкові в Києві і уповноважила міського голову підняти клопотання про збір коштів на цю споруду,

² „Спогади В. Гнілосирова”. Д. Юфанов. Матеріали про життя і творчість Т. Шевченка, 1927, ст. 122-127.

³ Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах, Київ, 1950, ст. 315-16.

⁴ Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах, стор. 316.

обрати комітет і увійти в зв'язок із Полтавським та Золотоніським земствами для об'єднаної діяльності. Такий комітет з 10 гласних, з міським головою на чолі, обрано на наступних засіданнях Думи 27 вересня та 17 жовтня 1905 року⁵.

За згодою земських управ, цей комітет було поповнено представниками від Полтавського, Золотоніського та інших земств і установ, зацікавлених у будові пам'ятника. Так, у 1908 р. від Полтавського губерніяльного земства увійшло 10 представників разом із головою земства, Ф. Лизогубом⁶.

Таким чином, з протязом часу постав Київський Об'єднаний Комітет будови пам'ятника Шевченкові. Полтавське земство передало йому своє уповноваження на збирання коштів, одержане ще 1906 року⁷.

В квітні 1908 року було вже відкрито збирання коштів на пам'ятник по всій Російській імперії. Об'єднаний Комітет почав свою працю⁸.

Українське громадянство поставилося з великою відповідальністю до справи побудови пам'ятника великому поетові, обравши до складу Комітету найкращих представників науки, культури, мистецтва та громадсько-політичного життя. Для прикладу згадаємо таких його членів, як Михайло Грушевський, Микола Лисенко, Василь Кричевський, Євген Чикаленко, Олександр та Софія Русови, Микола Біляшевський, Володимир Симиренко, Людмила Старицька-Черняхівська, Михайло Коцюбинський, Максим Синицький, Григорій Шерстюк, Володимир Науменко, Федір Лизогуб, Володимир Леонтович (письменник), Іван Щитківський та інші; між ними чимало було членів Старої Громади.

Широкі кола українського суспільства всіляко підтримували діяльність Комітету.

Не зважаючи на запеклий спротив російських шовіністичних та реакційних кіл, на заборони місцевої повітової влади під різними претекстами провадити збірку та на конфіскацію підписних листів (як це було в Чернігівській губ.) — кошти на будову пам'ятника надходили звідусіль. Збирали їх копійками, але завдяки цим копійкам Об'єднаний Комітет вже скоро спромігся оголосити міжнародний Конкурс, призначивши його на 15 травня 1910 р.

ТРИ МІЖНАРОДНІ КОНКУРСИ

На членів журі запросили тоді мистців, поміж ними Іллю Рєпіна, Миколу Лисенка, Михайла Коцюбинського, які дали

⁵ Д. Іофанов. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. Київ, 1957, ст. 157-160.

⁶ Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах, ст. 328.

⁷ Д. Іофанов. Матеріали..., ст. 161.

⁸ Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах, ст. 323.

⁹ Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах, ст. 328.

свою згоду. На засіданні Шевченківського Комітету (десь на початку жовтня) представники українських організацій, користуючися з того, що їх на засіданні була більшість, вибрали склад журі з самих українців і зробили число членів журі дуже великим (28), щоб чорносотенцям нікуди вже було додавати своїх кандидатів. Поміж іншими в склад цього журі було обрано також Михайла Грушевського, Василя Кричевського, Володимира Науменка, Євгена Чикаленка, Івана Щитківського, Андрія Вязлова та ін.⁹

Зацікавлення конкурсом було величезне. Запити про умови конкурсу були не лише з ряду міст Російської імперії, але й зі Львова, Борислава, Будапешту, Відня, з Праги, з Берліну, Мюнхену, Нюрнбергу, з Льсжу, з Парижу, Риму, з Барсельони, з Лондону і навіть з Америки — з Філадельфії¹⁰.

На конкурс надійшло 64 проєкти. Для порівняння цікаво згадати, що тоді ж у Києві відбувався конкурс на пам'ятник цареві Олександрові II — до 50-ліття скасування кріпаччини. На цей конкурс надійшло 20 проєктів¹¹.

Жюрі Шевченківського конкурсу, за головуванням скульптора акад. Леоніда Позена, розглянуло 15 травня 1910 р. всі проєкти.

Ні один із проєктів не був визнаний за задовільний, і тому журі ухвалило проголосити Другий Міжнародний конкурс¹².

З-поміж проєктів вигідно виділявся проєкт львівського скульптора Гаврилка. Але він був надто революційний за ідеєю, — виглядав як „пам'ятник якомусь повстанню”, як про нього писав Євген Чикаленко¹³. Навколо п'єдесталу з постаттю поета Гаврилко розмістив ряд великих фігур. Спереду жіноча постать з піднесеним смолоскипом — символ відродження України; поруч з нею — вояки з мечами, козак із шаблею та стрілець із лука. З одного боку підніжжя зображено було прощання козака з дівчиною, з другого — матір з двома дітьми-сиротами. Коло цих постатей завершувала постать гетьмана з бандуристом і двома козаками коло нього. Вся композиція в цілому, за оцінкою тих, хто бачив проєкт, „висловлювала протест проти всього, що гнобить і давить”¹⁴. Ясно, що в умовах поневолення України цей проєкт неможливо було здійснити.

Другий Міжнародний конкурс, що відбувся 15 лютого 1911 р., також не дав позитивних наслідків. З сорока п'яти проєктів журі знайшло можливим відзначити лиш один про-

⁹ Євген Чикаленко. *Щоденник*. Запис 11 листопада 1909 р.
¹⁰ А. Німенко. „Монумент Кобзареві у Києві”. *Вітчизна*, 1961, ч. 5, ст. 166.

¹¹ Там само, ст. 166.

¹² Д. Іофанов. *Матеріали...*, ст. 176, 177.

¹³ Євген Чикаленко. *Щоденник*, запис 24 травня 1910 р.

¹⁴ *Глюстрована Україна*, Львів 1913, ч. 2.

скт — Федора Балавенського — і то — тільки другою премією, доручивши авторові переробити його¹⁵. Про наслідки другого конкурсу Євген Чикаленко так записує 10 квітня 1911 року в своєму „Щоденнику“:

„Жюрі другого конкурсу дало премію в тисячу рублів за проєкт Балавенського, але проєкт цей такий нікчемний, що проти нього говорять одногосло мало не всі“.

18 квітня відбулося засідання Об'єднаного Комітету. Присутні були голова міста Києва І. Дьяков, І. Щитківський, А. Кобець, П. Малинка, В. Леонтович, Євген Чикаленко, Г. Шерстюк, Ол. Русов, Людмила Старицька-Черняхівська, Софія Русова, Микола Лисенко, М. Синицький, Л. Жебуньов. Розглянувши (перероблений) проєкт Балавенського, Комітет визнав його за незадовільний і вирішив оголосити Третій Міжнародний конкурс з одною нагородою в три тисячі карбованців¹⁶.

Комітет призначив Третій Міжнародний конкурс на 21 грудня 1912 року¹⁷. На цей час в посіданні Комітету вже було близько 120,000 карб. В жюрі цього конкурсу були введені маляр Іван Труш і архітекти Сергій Тимошенко та Євген Сердюк. На Третій Міжнародний конкурс надійшло лише 36 проєктів (не рахуючи 4 проєктів, присланих лише у фотографіях). Він також не дав ніяких позитивних наслідків. Євген Чикаленко з розпущою нотує в своєму щоденнику: „22. XII 1912 року — засідання Шевченківського Комітету: — Що робити, коли жюрі не вибрало ні одного проєкту? Проєкти гірші, ніж попередні. Перший (конкурс) був найкращий; деякі, як Гаврилка, можна було б переробити і вийшло б зовсім не погано. Всім хочеться чогось надзвичайного“¹⁸. Висновки мистецької критики були такі: „Хоч були проєкти, правда, в невеликій кількості, — хоч і непогані задумом та ідеєю, але виконані без найменших ознак таланту; нічого більш-менш видатного, що впадало б в око талановитістю виконання, на конкурсі не було... біда, що наші найліпші мистці зовсім не беруть участі в конкурсах“¹⁹.

Виникає питання: три міжнародні конкурси дали майже півтори сотні проєктів. Невже ж між ними не було добрих? Безперечно, непогані проєкти були, але вони не були досконалі. Об'єднаний Комітет та жюрі конкурсу почували велику відповідальність перед українським народом за покладену на них справу. Пам'ятник повинен був бути великим твором мистецтва, твором великого майстра, гідним великого поета. Комітет не міг дозволити собі витратити зібрані по

¹⁵ Д. Іофанов. Матеріали... , ст. 186-187.

¹⁶ Искусство въ Южной Россіи, 1911, ч. 5.

¹⁷ Украинская Жизнь, 1913, ч. 1, ст. 108.

¹⁸ Євген Чикаленко: Щоденник, запис 23 грудня 1912 р.

¹⁹ Русский Библиофиль, 1913, ном. I, ст. 85.

копійках народні гроші на абиякий пам'ятник. Це було основною засадою Комітету й журі та причиною, чому журі відкидало всі проєкти. Між ними були деякі непогано задумані, але безпорадно зроблені. Більшість мистців, що посилали свої роботи на конкурс, не були першорядні, а ці останні вже, очевидно, вичерпали свою творчу фантазію на попередніх конкурсах. За порадою Сергія Тимошенка, журі ухвалило рекомендувати Комітетові замовити проєкти на конкурс. 23 грудня 1912 р. Об'єднаний Комітет затвердив постанову журі і вибрав Комісію для розробки питання про новий, іменний конкурс. У Комісію ввійшли М. Біляшевський, Л. Жебуньов та С. Лаврентів²⁰.

ІМЕННИЙ МІЖНАРОДНИЙ КОНКУРС

8-го березня 1913 року Об'єднаний Комітет розглядав питання про вибір журі і намічав мистців, яким замовити проєкти. До журі були обрані І. Фомин, Василь Кричевський, А. Бенуа, Сергій Тимошенко, І. Дьяков, Федір Лизогуб та Микола Біляшевський²¹. 20 травня 1913 року на черговому засіданні Комітету було поставлено питання про те, щоб замовити пам'ятник славнозвісному французькому скульпторові Роденіві, якщо проєкти іменного конкурсу не задовольнять Комітет та журі²². Думали також запросити відомого російського скульптора П. Трубецкого.

На тому ж засіданні Комітет одногосно постановив запросити ще до журі художника Архіпова, скульпторів Залемана та Беренштама, художника Святославського та кол. ректора Академії Мистецтв, скульптора Беклемішева²³.

Вже те, що Комітет рішив звернутись до найславніших тоді скульпторів, що в склад журі було запрошено найбільших тодішніх мистців та архітектів (Фомин, Бенуа, Беклемішев) — вказує, як поважно, з якою відповідальністю він ставився до будови пам'ятника Шевченкові в серці України.

Не чекаючи конкурсу, 2 серпня 1913 р. Об'єднаний Комітет послав Роденіві листа з замовленням проєкту пам'ятника²⁴. Невідомо, яка була відповідь Родена. Комітет замовив конкурсні проєкти скульпторам Н. Андрєєву (Москва), акад. Ф. Беренштаму, Леонідові Шервуду (СПБ), Миколі Гаврилкові (Львів) та директорів Англійської Мистецької Академії в Римі, Антоніо Шіортіно, який сам ще весною запропонував свої послуги²⁵. Кожному з них мало бути заплачено по 1 ти-

²⁰ Укр. Жизнь, 1913, к. I, ст. 108; ч. 4, ст. 85.

²¹ Укр. Жизнь, 1913, ч. 3, ст. 77.

²² Укр. Жизнь, 1913, ч. 6, ст. 93.

²³ Там само.

²⁴ Д. Іофанов. Матеріали про життя і творчість Т. Г. Шевченка, к. 1957.

²⁵ Укр. Жизнь, 1913, ч. 7-8.

сячі карбованців. Жюрі мало розглядати проєкти 2 лютого 1914 р.

Беренштам згодом відмовився, і на місце його запросили скульптора С. Волнухіна з Москви. Крім того, ще декілька мистців прислали на конкурс свої проєкти без спеціального замовлення, між ними — Ів. Кавалерідзе, Т. Палій-Пащенко, Іван Малиновський, чех Генріх Рах з Праги, архіт. Л. Тракал та І. Забек²⁶.

2 лютого 1914 р. жюрі в складі Миколи Біляшевського, Василя Кричевського, Ф. Лизогуба та Сергія Світославського розглянуло всі проєкти, але знову не ухвалило ні одного. Проте, воно відзначило проєкт Леоніда Шервуда, хоч вважало, що він потребує переробки, та проєкт Сергія Волнухіна. Світославський був також і проти проєкту Шервуда.

3-го лютого Об'єднаний Комітет, щоб покласти край такій перебірливості, вибрав зі свого боку банальний проєкт Антоніо Шіортіно. Відкинутий усіма членами жюрі напередодні, цей проєкт промовляв до пересічного смаку і за нього голосувало 14 з 16 членів²⁷.

Проти цього рішуче запротестували Микола Біляшевський і Василь Кричевський, схиляючись на користь проєкту Шервуда, з деякими змінами. Їх підтримали всі найвидатніші українські мистці. Проєкт Шервуда був, як на ті часи, не позбавлений оригінальності, дещо революційний і, вживаючи сучасного виразу, „модерний”. На степовій могилі сиділа постать Шевченка. Коло ніг його, на горельєфі, в динамічній групі людських фігур символічно були представлені герої та персонажі його творів. Позаду був горельєф зі сценою на сюжет з „Гайдамаків”. Проєкт був задуманий гостро й цікаво з погляду композиції, хоч він погано рисувався в силуеті. Проєкт Шіортіно не відзначався гостротою задуму або новаторством. Він був консервативно-академічний, банальний, але технічно виконаний добре. Пропорції пам'ятника з сидячою постаттю поета були гармонійні і добре знайдені, силуетно пам'ятник був виразний.

Це підкупило Комітет, і він ухвалив проєкт Шіортіно, відкинувши рекомендацію щодо проєкту Шервуда. Недоліками проєкту Шіортіно були — шабляновість композиції, поверховність задуму, а також — „малоросійсько-оперетковий” характер фігур, починаючи з постаті самого поета, що сидів, розкинувшись, у шапці набакир і вишиваній сорочці на скелі. Під ним, перед підніжжям стояли, цілуючись, жінка з дитиною і чоловік, коло них — кобзар, а за ними — тополі, верба й селянська хата, та ще якась постать.

²⁶ Д. Гофанов. *Матеріали...*, ст. 215-216.

²⁷ А. Німенко. *Вітчизна*, 1961, ч. 5, ст. 170.

Оця „опереткова малоросійщина” викликала ряд протестів. Дм. Антонович, Мих. Біляшевський²⁸, М. Паращук²⁹, Всев. Чаговець, та інші мистці й культурні діячі Кисва, С. Васильківський, С. Тимошенко, Галицький, Мих. Уваров і Вареніци з Харкова³⁰ та з інших міст гостро виступили в українській та російській пресі проти проєкту Шюртіно. Група київських мистців — Ф. Балавенський, Мих. Бойчук, Мик. Бурачек, Ів. Генюк, Гр. Дядченко, Фотій Красицький, Василь Кричевський, Фєдїр Кричевський, Г. Крушевський, Віталій Масляників та Петро Холодний — опублікували в газетах і в ряді журналів, як „Сяйво”, „Дзвін”, „Искусство въ Южной Россіи” та ін., протест проти самовільної постанови Об'єднаного Комітету.

Протест кінчається проханням: „Якщо вже доля такого монументу стояти на Україні — про одне просимо: замість напису „Шевченко” викарбувати „Шевченкові — Об'єднаний Комітет”.

Об'єднаний Комітет визнавав деякі хиби проєкту Шюртіно, але вважав, що їх легко усунути переробкою.

Українські малярі консервативного напрямку школи російських „передвижників”, як Іжакевич, Селезньов, Галімський, Романов, Рашевський, Козловський, Світославський та інші, підтримувані газетою „Рада” з народницьких позицій, боронили проєкт Шюртіно і ляляли проєкт Шервуда, мистецька мова якого була їм незрозумілою. Так, Іжакевич в інтерв'ю для „Ради” сказав, що вважає проєкт Шервуда просто потворним³¹. Подібної думки були й інші консервативні мистці.

Об'єднаний Комітет доручив Шюртіно зробити в проєкті „деякі зміни” — змінити одіж на постаті поета, переробити постаті коло підніжжя і барельєфи. По переробці від початкового задуму мало що залишилося. Перероблений проєкт викликав нові протести, наприклад, Мик. Біляшевського³². Все ж Об'єднаний Комітет ухвалив 16 травня 1914 року цей проєкт, який мала ще затвердити Академія Мистецтв у Петербурзі³³. Рада Академії Мистецтв розглянула проєкт Шюртіно 22 вересня 1914 року і згодилася з протестом київських мистців, зазначивши, що „лише видатна мистецька вартість пам'ятника могла б бути виправданням у випадках, коли виконання передається чужоземному мистцеві”³⁴.

²⁸ Сяйво, 1914, ч. 2.

²⁹ Сяйво, 1914, ч. 4.

³⁰ Д. Гофанов. *Матеріали...*, ст. 220.

³¹ „Рада”, 1914, ч. 46.

³² Сяйво, 1914, ч. 5/6.

³³ „Держ. Публ. Вібл. УРСР, Відділ Рукоп. П 28667, наведено у: А. Німенко, Монумент Кобзареві в Києві. — Вітчизна, 1961, ч. 5.

³⁴ Фонд Мин-ва Внутр. Дѣлъ, „Департ. Общихъ Дѣлъ” 1914, Н. 142, Лист 3, наведено у: Шевченко в документах і матеріалах, Київ 1950, ст. 338.

Академія Мистецтв відкинула проєкт Шюртіно і повідомила про це Міністерство внутрішніх справ листом з 25 вересня 1914 р.³⁵ Ще в червні 1914 року Академія зажадала була від київського міського голови, щоб надіслали їй на розгляд усі проєкти іменного конкурсу, але Київська Дума їх не прислала³⁶.

ПІД УДАРАМИ РОСІЙСЬКОГО УРЯДУ

Перша світова війна та революція 1917 року перешкодили Об'єднаному Комітетові далі провадити справу зі спорудженням пам'ятника Шевченкові в Києві, хоч він формально існував ще 1917 року.

Нелегкою була праця Об'єданого Комітету в тодішніх умовах, і можна лише дивуватись, що йому пощастило провести аж три міжнародні конкурси і четвертий — іменний. В час, коли відбувались конкурси, російські урядові кола, через шовіністичні чорносотенні організації та з підтримкою російського духовенства, з Синодом на чолі, вели шалену боротьбу проти українського руху і проти Шевченка.

Ця боротьба, ведена і в газетах, і в чорносотенних брошурах, в церквах і через поліцію, надто добре відома. Бачачи, що їм не щастить із цим, російські шовіністи не перебирали засобами й робили все від них залежне, щоб утруднити справу зі спорудженням пам'ятника. На початково вибраним для пам'ятника місці — на площі біля Михайлівського монастиря — поставили в 1911 р. тимчасовий бетонний пам'ятник княгині Ользі з постатями ап. Андрія та св. св. Кирила та Методія. Натомість під пам'ятник Шевченкові Київська Дума дала на вибір місце на Басарабським базарі або на Вел. Васильківській вулиці поруч із лазнею, коло друкарні чорносотенної газети „Кієвлянинь”.

Зрештою, боротьба ця мала на меті заборону діяльності Об'єданого Комітету. Його намагались зліквідувати, як організацію, що виникла протизаконно.

19 липня 1911 р. київський генерал-губернатор Ф. Трепов написав листа міністрові внутрішніх справ П. Столипіну, домагаючись заборони спорудити пам'ятник Шевченкові в Києві та заборони діяльності Об'єданого Комітету³⁷. В своїй відповіді Трепову Столипін, у листі з 11 серпня 1911 р., вважав усі постанови Київської Міської Управи (Думи) про

³⁵ Мин. Внутр. Дѣлъ — Департаментъ Общихъ Дѣлъ, 1901-1917, ном. 38, арк. 174-175. Цит. за Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах, Київ, 1950, ст. 337-338.

³⁶ Там само, Т. Г. Шевченко в докум. і матеріалах, ст. 339-340, 339-340.

³⁷ М. В. Д. Департаментъ Общихъ Дѣлъ, 1901-1917, ном. 38, лист. 67- 9. Цит. за Шевченко в документах і матеріалах, Київ, 1950, ст. 321-324.

об'єднання діяльності з Полтавським земством незаконними і радив Трепову поставити питання про Об'єднаний Комітет та пам'ятник Шевченкові в Києві на розгляд Ради Міністрів³⁸.

Замах на Столипіна в Києві 1 вересня і смерть його 5 вересня 1911 р. врятували Об'єднаний Комітет від розгрому. Приготований лист Столипіна до Трепова про заборону пам'ятника та ліквідацію Комітету лишився непідписаним, а атмосфера з часом дещо змінилась. Рада Міністрів, розглянувши 28 травня 1913 року новий рапорт Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора про бажаність закриття Об'єднаного Комітету, вирішила, що „Кіевская Городская Дума ім'єла и ім'єть право и впрєдь принимать участие въ сооруженіи памятникa Шевченку”³⁹.

Скориставшись з рішення Сенату, Харківська Міська Дума також вирішила підняти клопотання на збір коштів для побудови в Харкові пам'ятника Шевченкові, Квітці-Основянєнкові та М. Лисєнкові. На листі харківського генерал-губернатора Катєринича з 21 січня 1914 року міністри внутрішніх справ Маклакову з запитом — чи можна дозволити? — останній наклав резолюцію: „приходится разр'єшить”⁴⁰. Проте, всяка діяльність у цім напрямі припинилася за півроку з початком першої світової війни.

МІСЦЕВА ІНІЦІАТИВА ОБАВІЧ ЗВРУЧА

В той час, як намагання громадянства поставити в Києві достойний пам'ятник Шевченкові ніяк не щастило здійснити, пам'ять поета вшановано кількома пам'ятниками, поставлєними з приватної ініціативи на провінції — в підросійській, а особливо в півавстрійській Україні.

Наскільки відомо, перший пам'ятник Т. Шевченкові — з його погруддям — поставив харківський банкір Олексій Алчевський у 1898 р. в своїм саду (Мироносицький зав., ч. 7), який мав би згодом стати власністю міста. Мармурове погруддя Шевченка для нього виконав скульптор В. Бєклємішев. Через передчасну смерть Алчевського в 1901 р. його масток перейшов у чужі руки, і пам'ятник розібрали. Тепер бюст стоїть у Шевченківськім музеї в Києві⁴¹.

Є згадка про те, що в 1905 році, під час першої революції, в с. Сєднєві на Чернігівщині було поставлєно пам'ятник Шевченкові: гіпсовє погруддя на двометровому (6,5 фута) гра-

³⁸ Там само за Шевченко в докумєнтах і матеріалах, ст. 324-326.

³⁹ Украинская Жизнь, 1913, ч. 6, ст. 93.

⁴⁰ Шевченко в докумєнтах і матеріалах, ст. (337)3.

⁴¹ М. Рослик. „Перший пам'ятник Кобзарєві”. Прапор (Харків), 1963, ч. 10.

вітному підніжжі⁴². На жаль, більше відомостей про нього не маємо. Можна думати, що його спорудив у своєму Седнівському маєтку, де колись бував поет, Федір Лизогуб, який також брав участь у Об'єднаному Комітеті.

В 1913 р. в журналах з'явилась вістка про те, що німець Нібур, власник курорту „Александрабад” на березі Дніпра коло с. Кічкасу, встановлював у парку при курорті ряд скульптур на українські теми; поміж ними мав бути пам'ятник Т. Шевченкові, з постаттю поета на 5 аршин (коло 11,5 футів), вже замовленою в ливарні Лібмана в м. Олександрівську⁴³. Дальша доля цього проєкту невідома. Можна здогадуватись, що губернiальна адміністративна влада вжила заходів, щоб припинити спорудження пам'ятника.

В той час, як на підросійській Україні пам'ятники Шевченкові споруджували заможніші люди, що могли не боятися утисків російської адміністративної влади, на пiдавстрійській Україні могли це робити й селяни.

10 березня 1911 р. до 50-ліття з дня смерті Шевченка, мешканці с. Лисиничі на Львівщині склалися і поставили пам'ятник Шевченкові — погруддя поета на кам'яному підніжжі-скелі в 5 м. (16,5 фута) заввишки⁴⁴. Він стоїть і тепер. 1912 року поставлено ще два пам'ятники Шевченкові — в с. Вовчиці та, 11 серпня, в с. Надіїв на Станиславiвщині; 28 вересня 1913 р. — у с. Винниках коло Львова, за проєктом архітекта Ол. Лушпинського, — погруддя на високім підніжжі.

Коли минало 100 років з дня народження поета, 17 травня 1914 р. поставили йому пам'ятника в с. Лисичинцях, коло Збаражу на Тернопільщині. Це було погруддя, яке зробив Степан Бець, мешканець цього села. Того самого року поставили пам'ятники поетові в с. Пустомитах, в с. Шилах на Тернопільщині та в ряді інших сіл на західніх землях. Різьбар Микола Юсинчук з Косова виготовив кілька погрудь Шевченка, які були поставлені в с. Шешорах біля Косова та в інших місцях⁴⁵.

За польського урядування в 1920-30-их рр. і, зокрема в час „паціфікації” польська адміністрація знищила багато цих пам'ятників, зокрема — в Шилах, Лисичинцях, Коломиї, Косові, Снятині та ін. Про вигляд більшості цих пам'ятників і про їх авторів майже нема відомостей.

Коло 1910 року дідич Херсонської губернії Кость Володкевич задумав поставити пам'ятник Шевченкові у Львові, бо це було легше зробити, ніж у підросійській частині України. За

⁴² Олександр Мазуркевич і Вол. Савченко, Україна 1964, ч. 5, ст. 8.

⁴³ Сяйво, 1913, ч. 4, ст. 124.

⁴⁴ Мих. Керницький. Каміння говорить. Жовтень, 1964, ч. 3, ст. 132.

⁴⁵ Анатоль Костенко. „Пам'ятники борються”. Україна, 1960.

порадою посла Олександра Барвінського, Богдана Лепкого та проф. Кирила Студинського, він замовив бронзове погруддя поета паризькому скульпторові Гобебському. Готове погруддя переслали послові Барвінському, який мав подбати про встановлення пам'ятника. Але через спротив ворожої до українців міської адміністрації Львова не пощастило вибрати місце для пам'ятника. В травні 1913 р. це погруддя передали на зберігання до Українського Національного Музею у Львові з тим, щоб у ювілейнім 1914 році поставити пам'ятника на площі перед музеєм⁴⁶. Але погруддя це так і залишилося в музеї.

РЕВОЛЮЦІЯ 1917 РОКУ І ПЕРШІ ДЕСЯТЬ РОКІВ ПО НИЙ

Коли в 1917 р. було створено на Україні Центральну Раду, заступник її голови, Володимир Винниченко, намагався зрушити з місця питання про спорудження пам'ятника Т. Шевченкові в Києві.

Об'єднаний Комітет для спорудження пам'ятника Шевченкові ще існував; 6 грудня 1917 р. до нього звернулися родичі Т. Шевченка з сіл Кирилівки та Зеленої Діброви з листом, в якому просили ввести членом комітету представника роду Шевченка, мистця Фотія Красицького. В тому ж листі зазначалось, що „з того часу, як затверджено було проєкт пам'ятника Т. Шевченкові (Шюргіно), обставини життя змінились, і той проєкт тепер не буде вповні задовольняти бажання українського народу”⁴⁷.

Але тодішні обставини були надто несприятливі для поновлення діяльності Об'єднаного Комітету; він доживав свої останні дні, а зібрані на побудову пам'ятника гроші вже давно стали втрачати свою вартість.

У 1918 р., за гетьманської влади, міністер закордонних справ Дмитро Дорошенко намагався оживити справу з пам'ятником Шевченкові в Києві, але без успіху. Україна була в огні оборонних воєн і революційних збурень, і це не давало змоги здійснювати будівничі проєкти.

На провінції населення багатьох міст і містечок самотужки ставило тимчасові пам'ятники — погруддя Шевченка, містецький рівень яких здебільшого був невисокий. Винятком був монументальний кам'яний пам'ятник Шевченкові в Ромні, роботи Івана Кавалерідзе, де фігура поета була зображена в сидячій позі на скелі. Пам'ятника цього врочисто від-

⁴⁶ Українская Жизнь, 1913, ч. 6, ст. 97.

⁴⁷ Держ. Публ. Бібл. УРСР, відділ Рукоп. (П., 28669), цит. за Д. Юфановим: Матеріали..., ст. 220-221.

крито восени 1918 р. в присутності представників від гетьманського уряду⁴⁸.

Дещо пізніше за проєктом Івана Кавалерідзе споруджено кам'яний пам'ятник Шевченкові в Сумах.

Влітку того самого року, більшовики, захопивши владу в Росії, почали кампанію ставлення нашивдку виготовлених з гіпсу пам'ятників видатним революціонерам, совєтським діячам, письменникам і поетам, ученим, мистцям тощо⁴⁹. Між іншим ухвалено поставити пам'ятника і Шевченкові. Ленін, як реальний політик, давно збагнув його значення і велику силу його впливу. Ще в 1914 р. Ленін радів, коли царська адміністрація заборонила святкувати на Україні 100-ліття народження Шевченка, бо це давало чудовий матеріал для протурядової пропаганди.

І в той час, як російські більшовицькі діячі на Україні вважали за націоналіста й петлюрівця всякого, хто мав „Кобзаря” або портрет Шевченка, у себе, в Росії — в Москві й Петрограді — вони ж урочисто відкривали йому пам'ятники.

Перший пам'ятник, роботи скульптора Сергія Волнухіна (учасника іменного конкурсу 1914 року), було урочисто відкрито в Москві коло Трубної площі 3 листопада 1918 р.⁵⁰

На ньому Шевченко сидів у задумі, з бандурою коло ніг, поклавши на коліна руки, що тримають аркуш паперу й олівець. Як тимчасова споруда, ця величезна гіпсова фігура була поставлена на дерев'яне підніжжя. В 1920 році її забрали назад до майстерні скульптора, який збирався закінчити працю над пам'ятником, але скоро по тому помер⁵¹.

29 листопада 1918 р. А. Луначарський відкрив у Петрограді, на Каменоостровським проспекті, пам'ятник Шевченкові роботи скульптора Яна Тільберга⁵². Велетенська голова поета, зображеного під кінець життя, трохи схилена в задумі. Тракткування її спрощене і узагальнене. Гіпсовий пам'ятник стояв на величезнім підніжжі з написом: „Великому українському поету-кресстьянину Тарасу Григорьевичу Шевченко — 1814-1861 — Великий Русский Народ”. Пам'ятник протримався до 1926 року.

Прийшовши знову на Україну в 1919 році, більшовики продовжували боротьбу проти виявлень української національної свідомости, але в той самий час ставили пам'ятники Шевченкові і на Україні. Вони підкреслювали соціально-

⁴⁸ В. Давиденко. „Не забули пом'янути”. Наш Шевченко. Альманах на 1961 рік, Джерзі Ситі; вид. „Свобода”, 1960. ст. 78.

⁴⁹ Постанова Совєту Народних Комісарів з 30. VII. 1918. „Известия ВЦИК” 1918, 2. VIII.

⁵⁰ „Известия ВЦИК”, 1918, 31. X. та „Вісті ВУЦВК”, 1919, 11. III. Цит. з М. Рослик „За декретом Ілліча”. Зміна, 1964, ч. 1.

⁵¹ М. Забочень. „Перший — Тарасові”. Зміна, 1963, ч. 12.

⁵² Искусство Коммуны, 1918, ч. 1 (7. XII.).

політичне значення Шевченка, залишаючи в тіні його ролу в національному відродженні; це трактування поета стало традиційним на довгі роки.

В Шевченківські дні 1919 р. сталась „історична подія“: радянська влада поставила гіпсове погруддя Шевченка — „перший пам'ятник Шевченкові в Києві“ — проти входу до Історичного музею на Олександрівській вулиці, лицем до музею, тобто спиною до площі, на яку ця вулиця виходить. Оригінал погруддя виліпив київський скульптор Федір Балавенський. Поет був зображений в останніх роках життя, без шапки; загальне трактування було побутово-реалістичне. Ніяких особливих мистецьких вартостей цей „перший пам'ятник“ не мав і погруддя, стоячи на вузенькому тимчасовому постаменті, губилося в своєму оточенні. Воно простояло до початку вересня, коли російські війська ген. Денікіна, захопивши місто, скинули й розбили його.

Під час повного перебування Києва під владою більшовиків було скинуто з підніжжя тимчасову бетонну статую кн. Ольги на Михайлівській площі. На її місце поставили 11 березня 1920 р. величезне гіпсове, дуже модерністично виконане погруддя Шевченка, роботи професора Української Державної Академії Мистецтв, Бернарда Кратка. На поетові була знов таки смушкова шапка, але загальне трактування було з дуже сміливим узагальненням об'ємів і форм, з цікавими спробами передати фактуру матеріалів. Погруддя справляло на всіх, хто бачив його вперше, враження несподіванки, а для мистецько невідготованого глядача воно було мало зрозуміле. Коли готували пам'ятник до відкриття, то бокові постаті, що оточували кн. Ольгу, залишили, наспіх закривши їх форніром. Вийшла потворна споруда, яку кияни охрестили назвою „Шевченко на броневіку“. Скоро населення рознесло форнір на паливо, і модерністичний бюст Шевченка опинився в товаристві реалістичних статуй Кирила й Методія та Андрея Первозваного. Тоді пам'ятник прозвали „Кирило-Методіївським Братством“. Погруддя не простояло й два місяці, як його хтось потрощив на шматки.

Коли радянська влада встановилась на Україні, 1923 року скинуто було хреста з могили Шевченка. На його місце, 3-го липня того самого року, з ініціативи робітників недалеко розташованої Городищенської цукроварні і їхніми заходами встановлено було невелике виліте у майстернях заводу чавунне погруддя поета на високім підніжжі. Погруддя це виліпив місцевий скульптор-самоук К. Терещенко.

В цей період серед кооперованого українського селянства виник рух для спорудження пам'ятників поетові на провінції. Як приклад, можна згадати Шевченківські погруддя, поставлені в 1926 р. у Жашкові, Березні та в Лучанську, всі роботи скульптора Сергія Жука. Ініціатори цього руху, ко-

оператори Укрєльцукру, згодом були заарештовані й заслані на будівництво Біломорканалу⁸³. Погруддя Шевченка роботи Федора Балавенського були поставлені в 1924-1926 рр. в Золотоноші, в Лубнях і в Миргороді.

На жаль, виконаних професійними скульпторами-мистцями пам'ятників Шевченкові на провінції було мало, хоч бажання вшанувати пам'ять поета було велике. Здебільшого це були наївні спроби доморощених скульпторів, або такий жахливий безсмак, як поставлений 1930 року в с. Кирилівці, тепер — Шевченковім, претенсійний пам'ятник: чавунна постать Шевченка в шапці і настовбурченим кожусі, з типовою для плякатних портретів Леніна простягнутою вперед рукою, стоїть на кам'янім підніжжі, подібним до броневика. Навколо підніжжя з двох боків скрадаються чавунні фігури-селяни, робітники, партизани тощо і стоїть селянин у ланцюгах. Спереду коло підніжжя звивається змія в царській короні; на неї замакується молотом робітник. Автором цього пам'ятника теж був Каленик Терещенко.

Цей пам'ятник було поставлено на площі серед села (тепер його замінено іншим). Крім нього, на місці хати, де маленьким жив Тарас Шевченко, тоді ж поставлено було незграбне погруддя поета. Подібний пам'ятник поставлено було і в Моринцях — селі, де народився Тарас Шевченко. В 1920-их роках поставлено пам'ятник Шевченкові ще й в інших місцях, як с. Диканька (Полтавщина) та в провінційних містах, як Конотоп, Седнів, Шпола. Ліпше був зроблений пам'ятник у великому місті — Дніпропетровську. В 1925 р. в Полтаві поставлено пам'ятник Шевченкові з каменю роботи Ів. Кавалерідзе. Він за задумом дещо близький до пам'ятника поетові роботи того самого скульптора в Ромні.

ПАМ'ЯТНИКИ ШЕВЧЕНКОВІ НА ЙОГО МОГИЛІ, В ХАРКОВІ І В КИЄВІ

Коли Микола Скрипник став народним комісаром Освіти УРСР, він порушив питання про впорядкування могили Шевченка та побудову на ній пам'ятника. 20 серпня 1925 р. постановою Раднаркому УРСР могилу Шевченка віддано під охорону Наркомату Освіти, а територію навколо могили, площею 4 десятини, оголошено державним заповідником.

1927 р. Скрипник утворив комітет пам'ятника Шевченкові на могилі. Комітет склався з видатних діячів української культури, зокрема мистців і письменників. Були там і літературознавці, як директор Київської філії Ін-ту Т. Шевченка Олександр Дорошкевич, були й партійні шевченко-

⁸³ Сергій Жук. „Портрет Т. Шевченка в скульптурі”. Шевченко та його доба. Збірник І. Праці шевченківської конференції 1946 р. Авґсбург: Українська Вільна Академія Наук, 1947, ст. 8.

знавці, як член ЦК КП(б)У журналіст Андрій Річицький (Пісецький) і провідні працівники Наркомату Освіти УССР, як Юрій Озерський та ін.

На початку 1927 р. комітет оголосив всеукраїнський конкурс на проєкт пам'ятника Шевченкові на його могилі. Члени Комітету спочатку вважали, що в трактуванні Шевченка треба підкреслювати національний момент. Але згодом дехто з них, як Річицький, прийшли до думки, що Шевченко є постать „планетарного” масштабу, і вимагали відповідного трактування його в пам'ятникові. Обидва ці аспекти — національний і планетарний — розходились з московською генеральною лінією партії. За діями Скрипника стежили Лазар Кагановіч і Павло Постишев. Розгорілась запекла боротьба. Конкурс на проєкт пам'ятника Шевченкові, який відкладала на 1928-ий, а потім на 1929 рік, було провалено. Шевченківський комітет повідомив, що провал стався через „об'єктивні обставини”.

Ми нагадаємо лише деякі з проєктів цього конкурсу. Проєкти були виставлені для прилюдного огляду в Академії Наук у Києві від 26 травня до 26 червня 1929 р. Серед них були окремо виділені ті, які Скрипник та Шевченківський комітет рекомендували взяти за основу для майбутнього конкурсу. Вони були надзвичайно цікаві задумом. Пригадується проєкт, в якому постамент зображав земну кулю. З боків її підтримували робітник і селянин. Завершувала кулю одуховлена постать самого Шевченка. В іншому, дуже подібному проєкті була півкуля землі, з якої спадали розбиті кайдани, завершена постаттю поета з простягнутою рукою. Були й інші цікаві з формального боку композиції; в них усіх домінувала постать Шевченка.

Суперечка в партійних колах про те, де поставити пам'ятник поетові, точилась далі. Микола Скрипник стояв за те, щоб в першу чергу поставити пам'ятник на могилі Шевченка. Його опонент, колишній партійний керівник Сибіру, Постишев, намагаючись зірвати всі заходи Скрипника, обстоював встановлення пам'ятника перш за все в Харкові, тодішній столиці радянської України. Суперечка ця відбувалась під час масових арештів і винищування національно-свідомої української інтелігенції в зв'язку з організованим у 1929-30 рр. слідством і судом у справі Спілки Визволення України. Політична атмосфера аж ніяк не сприяла трактуванню Шевченка з українських позицій.

І Постишев із своїми послідовниками добився першої перемоги. Під його тиском Комітет оголосив 1930 року новий, міжнародний, конкурс на проєкт пам'ятника Шевченкові — в Харкові.

В програмі цього конкурсу була зазначена основна ідея: Шевченко — поет-революціонер, борець за соціяльне

та національне визволення України. Просектувальників рішуче застерігали від шаблянового „хуторянсько-просвітянського” трактування пам'ятника. І далі в програмі ясно говорилось:

„В Шевченкові мусимо підкреслити поета-революціонера, борця за національне визволення, розуміючи його як визволення трудового народу в соціальної революції проти панів, царів і духівництва. Так само в творчості поетовій мусимо підкреслити протицарські, антирелігійні його виступи, мусимо показати його, як провідника нової комуністичної цивілізації на основі розвитку машинової техніки й індустріально-пролетаріату.

„І цілком невірною уявляти Шевченка в романтично-селянському авреолі, як стародавнього козацького бандуриста або мандрівного співця-мужика. Революційна постать Шевченка стоїть тепер, після пролетарської революції, очищена від усякого містично - національного, хуторянсько-просвітянського намулу”⁵⁴.

Конкурс був відкритий, але з умов його видно, що передбачалось також запросити окремих мистців до участі в ньому на загальних засадах. Проекти мали бути надіслані до кінця вересня 1930 р.; з 3-го по 10-те жовтня мала бути попередня виставка надісланих проєктів, а після того — журі. Головою журі мав бути голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК), „всеукраїнський староста” Григорій Петровський. В журі входило понад 45 осіб. Поміж ними були високі партійні чиновники, як тоді ще впливовий нарком освіти Микола Скрипник, голова Харківського окружного виконкому М. Неживий, завкультгаітпропу ЦК КП(б)У Андрій Хвиля, зав. Головного управління в справах мистецтва при Наркомосвіті Н. Рабічев та зав. Головна науки НКО М. Баран; марксистські критики й літературознавці, як В. Коряк, Ю. Озерський та А. Річицький, і представники від робітників харківських заводів.

Але там були також і мистці — професори художніх інститутів Києва, Харкова й Одеси, напр., М. Блох, М. Жук, Вас. Кричевський, І. Севера, М. Таран, М. Шаронов та інші; мистецтвознавці, як Федір Ернст і Степан Таранушенко; мистці театру — Лесь Курбас, Анат. Петрицький і Вадим Меллер; письменники, як І. Кулик, Г. Епик, М. Хвильовий, С. Пилипенко, Мих. Семенко та ряд інших.

На цей конкурс надійшло кілька десятків проєктів, деякі — з Франції, Італії й Німеччини. Багато проєктів було задумано, як тоді говорили, формалістично, тобто були біль-

⁵⁴ Програма міжнародного конкурсу на проєкт пам'ятника Т. Г. Шевченкові у м. Харкові. Харків, 1930 р. (мовами: українською, російською, німецькою й французькою. 24 ст. українського тексту).

ше вправами на винахідливість щодо зовнішнього вигляду проєкту, аніж намагались передати будь-яку ідею звиклими й зрозумілими для всіх засобами. Типовим у цьому відношенні був, напр., проєкт молодого харківського скульптора Олександра Волькензона. Пам'ятник Шевченкові за його задумом мав подавати лише саму голову поета, велетенського розміру, покладену на грандіозний диск із матового скла, немов голова Йоана Христителя на таці. Цей диск мав обертатись разом із головою Шевченка, роблячи одне повне обертання за 24 години, для чого мав бути збудований спеціальний механізм. Під матовим склом мали бути прожектори які освітлювали б його і таким чином давали б голові поета рівномірне освітлення знизу (що створює драматичний, але не завжди приємний ефект).

Комітет вибрав проєкт бригади різьбярки К. Алексєєвої з Ленінграду. Проєкт цей був дуже формалістичний. Трудно сказати, яку саме ідею символізували три постаті цього проєкту, з простягненими вперед лівими руками, але з чисто формального боку він дійсно був небуденним, розриваючи з усіма шаблонами компонування пам'ятників; хібащо в загальному підході до завдання він трохи перегукувався з Роденівськими „Старшинами міста Кале”. Загальна композиція була об'ємна, повна ритму і справляла враження повітряності. Проте, на жаль, відношення цього пам'ятника до Шевченка залишалось глядачеві неясним.

Саме незрозумілість цього проєкту для неспокушеного в таємницях модерного мистецтва глядача і спричинилась до того, що справа знову застрягла і далі не рухалась. Проте, дуже можливо, що деякі члени журі свідомо зупинились на цьому проєкті, намагаючись саботувати справу, яку просував Постишев.

Але наступав останній етап боротьби Скрипника проти натиску „генеральної лінії партії” з Москви⁵⁵. Цей натиск розвернувся на зловіснім тлі сталінського наступу на селянство, з примусовою колективізацією й brutальним ламанням віками виробленого устрою життя. Апотеозом цього наступу був загальновідомий голод 1932-33 років, акцентований самогубством Скрипника і Хвильового та арештами й розстрілами багатьох діячів. Тоді вирішилася й доля пам'ятника Шевченкові, якого російські комуністи з Постишевим на чолі вирішили виставити „виразником класових прагнень біднішого селянства й наймитства”⁵⁶.

⁵⁵ Докладна аналіза цієї боротьби подана у цікавій праці В. Давиденка „Не забули пом'янути” в збірнику *Наш Шевченко* — альманах на 1961 рік, Джерзі Сіті, вид. „Свобода” 1960, ст. 71-83.

⁵⁶ Андрій Хвилья. *Пам'ятник Т. Г. Шевченкові*. Историчний нарис. Київ, 1934, ст. 57.

Тепер ніяких затримок уже не було. В 1933 році, в самий розпал створеного на Україні голоду, було швидко організовано закритий всесоюзний конкурс проєктів пам'ятників Шевченкові в Харкові та на могилі. Замість фахового мистецького журі, уряд призначив для розгляду проєктів комісію, в якій були: Андрій Хвиля, тоді вже замісник Наркома Освіти; керівник Агітпропу, Кіллерог; члени ЦК КП(б)У Панас Любченко, Мик. Попов та Шелехес, Ермолов і Рудяков, і лише два літератори — провідні члени Всеукр. спілки пролетарських письменників (ВУСПІ) — партійці Іван Кириленко та Іван Микитенко.

27 вересня 1933 року ця комісія розглянула коло 30 проєктів. У конкурсі взяли участь відомі українські мистці, як Іван Кавалерідзе, Василь і Федір Кричевські, М. Козік, Вадим Меллер, Анат. Петрицький, Володимир Климів, А. Страхов, Б. Кратко, В. Онащенко та інші, і молодь, як Кость Бульдін, Андрій Дараган, Я. Ражба та інші; були також російські, напр., В. Мухіна, С. Меркуров, М. Манізер, архіт. Лангбард, М. Епштейн, Йосип Зейлінгер, М. Магарок, П. Мітковицер, Т. Фраєрман та інші.

Більшість проєктів зображувала Шевченка з гнівним або похмурим обличчям і була перевантажена пропагандивними аксесуарами — статуями та барельєфами — що робили проєкт відповідним до провідної ідеї конкурсу. Остеронь стояли кілька проєктів, не переобтяжених цими додатками. Проєкт Федора Кричевського та С. Меркурова подавав постать Т. Шевченка на підніжжі, в сидячій позі; збоку підніжжя, до ніг поета, морська хвиля підносить юначку-дівчину. Поруч із великим естетизмом, вражало досконало зроблене обличчя поета. Такої портретої маски Шевченка до того часу ще не було.

Проєкт Бернарда Кратка вражав композиційною завершеністю і, так би мовити, „серафічністю” образу поета. На цікаво розв'язаному композиційно, низькому підніжжі стоїть стилізована постать молодого Шевченка. Він увесь в нестримному пориванні-леті. Гордо закинена назад голова; в піднесеній над головою руці — прапор. Вітер розвіває поли плаща. Стилізовані складки плаща зливаються з прапором, створюючи враження крил. Здається, що поет ось-ось зірветься й полетить.

В особливо експресивному проєкті Муравіна й Ражби зображена була колосальна постать поета, що сидить на зрубаному короткому пеньку. Пальці простягнутої правиці з розкритою долонею скорчено зігнути; вони ніби промовляють — „Схаменіться, будьте люди!” Навколо розміщені постаті, що відтворюють сцени з „Гайдамаків”. Спереду — три постаті, з жінкою в центрі, символізують нову Україну.

В проєкті Вас. Кричевського, Петра Костирка та Вол. Клімова, зробленому для пам'ятника на могилі поета, Шевченко був зображений задумливим, стоячи зі складеними на грудях руками, без усяких додаткових фігур. Повний розмір самої постаті Шевченка мав бути до 20 метрів (коло 66 футів). Без додаткових фігур також були проєкти Л. Блоха, В. Андрєєва і О. Касьянова, Ів. Кавалерідзе та Мітковицера, Зейлінгера і Фрасмана.

Державна комісія обрала для пам'ятника на могилі поета проєкт молодих скульпторів К. Бульдїна і А. Дарагана, поставивши умову вдосконалити його під мистецьким керівництвом М. Манізера. Для Харкова не вибрали жадного проєкту; натомість комісія рекомендувала учасникам цього конкурсу, Манізерові та Страхову, подати нові проєкти для пам'ятника в Харкові⁵⁷. Новий розгляд проєктів було призначено на 10 жовтня 1933 р. Цього разу комісія ухвалила для пам'ятника в Харкові новий проєкт Манізера, який був повторенням задуму Бульдїна й Дарагана з першого конкурсу, лише постаті навколо підніжжя були розташовані в протилежнім напрямі. Крім того, Манізер змінив поєму композицію проєкту Бульдїна-Дарагана на висотну, в якій постаті Шевченка домінувала над усім, і усунув окрему групу фігур, яка стояла в їх проєкті відірваною від решти композиції. Це були саме ті зміни, які державна комісія запропонувала була Бульдїнові й Дараганові зробити в їх проєкті під керівництвом того самого Манізера.

Бульдїн і Дараган, обурені плягіятом Манізера, написали протест і почали збирати підписи інших мистців під ним, але новий голова Раднаркому УССР, Панас Любченко, заборонив це. Натомість він запропонував їм подати новий проєкт пам'ятника на могилі, змінивши композицію. Бульдїн і Дараган мусіли згодитись.

Тим часом М. Манізер почав розробляти далі пам'ятник для Харкова. Частина постатей, що оточують підніжжя пам'ятника, він виліпив з артистів театру „Березіль” — Амвросія Бучми, Івана Мар'яненка, Ол. Сердюка та Наталії Ужвій⁵⁸. Пам'ятник було відкрито 24 березня 1935 року, в 121-ші роковини народження Шевченка, тобто з запізненням на рік.

Манізер показав у своїй роботі, що він добре розумів, чого саме чекала від пам'ятника верхівка партійного проводу. Його Шевченко, з насупленим, сердитим обличчям, виглядає „втіленням непохитного сталінського духу”, партійним чиновником, який керує народними масами відповідно до директив компартії. Накинутий наопашик плащ, притримуваний однією рукою, надає постаті поета певної подібності

⁵⁷ А. Хвиля. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові, ст. 58.

⁵⁸ В. Фургайло. „Як було”. Прапор, 1964, ч. 3, ст. 89.

до повновладного тоді на Україні „непохитного сталінця” Павла Постишева, який любив так ходити. Друга рука поета стиснена в кулак.

Навколо підніжжя постаті Шевченка розташовані, піднімаючись все вище на східцях-виступах, постаті — Катерина з дитиною, селяни-повстанці, гайдамаки, кріпаки, російські солдати часів царя Миколи I, большевицькі партизани, червоноармієць і, нарешті, комсомолец, шахтар і комсомолка. Ці фігури мають символізувати революційних борців України різних епох, згуртованих навколо Шевченка, як виразника їхніх прагнень.

Пам'ятник дуже сподобався Постишеву, і за його вимогою Раднарком УРСР замовив Манізерові проєкт пам'ятника Шевченкові для Кисва.

К. Бульдін і А. Дараган працювали над новим проєктом пам'ятника Шевченкові на його могилі, разом із третім скульптором, Яковом Ражбою. Пам'ятник був задуманий у вигляді кам'яної скелі, на якій височить велетенська тополя, складена теж із каменю — понад 20 метрів висоти. Під тополею (символом України) сидить вилитий з бронзи Тарас Шевченко з книжкою в руках. Коло ніг його — постаті: селянин у кайданах і Катерина з сином на руках — по праву руку поета, а по ліву — робітник і комсомолец із комсомолкою. В 1936 році цей проєкт був погоджений з тодішніми партійними вождями України — першим секретарем ЦК КП(б)У, Станіславом Косіором, головою Раднаркому Панасом Любченком та зам. Наркомосвіти, Андрієм Хвилею; він дуже сподобався їм. Авторам дали ще один рік часу на виготовлення робочої моделі в одну п'яту дійсного розміру.

Але коли модель вже кінчали, трапилися нові зміни в партійній верхівці; почалась „сжовщина”, Косіор загубив свій вплив, П. Любченко застрелився; А. Хвилю арештували й розстріляли за „націоналізм”.

Київський комуніст Машков улітку 1937 року написав до московської „Архитектурной Газеты” листа-доноса, в якому звинувачував авторів проєкту пам'ятника на могилі в українському націоналізмі, а архітектів В. Кричевського й П. Костирка, за проєктом яких кінчали будувати великий меморіальний музей коло могили поета, — в тому, що план будинку складений у формі надмогильного хреста. Всі роботи відразу зупинились. Скульпторам довелося показувати свій великий модель вже Нікіті Хрущову, який приїхав тоді наводити партійні порядки на Україні.

Модель не сподобався Хрущову, і він рішуче відмовився затвердити проєкт пам'ятника. В той самий час Хрущов побачив і модель Манізера для пам'ятника в Кисві. Він рішив, що пам'ятник має занадто багато фігур, і наказав узяти з нього лише одну постать — самого Шевченка — і поставити

Ї на могилі поета замість проєкту Бульдіна, Дарагана й Ражби⁵⁹, а для пам'ятника в Києві зробити нову постать, без усяких додаткових фігур. Манізер насіх вилпів для Києва постать подібну до попередньої, як права рука до лівої. Бронзовий відлив з неї, поставлений на олецькуватому підніжжі, на тому місці, де до 1917 року стояв пам'ятник цареві Миколі I, відкрито було в Києві 6 березня 1939 року, перед 200-тисячним натовпом народу. 18 червня того самого року відкрито пам'ятник на могилі Шевченка, разом з нарешті закінченим меморіальним музеєм при могилі.

Це, здається, був останній пам'ятник Тарасові Шевченкові, поставлений перед другою світовою війною на радянській Україні.

На західних українських землях в цей час — 1936 року виник ще один пам'ятник нашому поетові, поставлений у с. Луб'яни, коло Львова. Автор цього погруддя невідомий⁶⁰.

ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

По війні уряд УРСР та місцева адміністрація почали широкою рукою ставити по містах і селах України різні пам'ятники. Підкреслюючи своє шанобливе ставлення до пам'яті великого поета України, вони, поряд із воєнними героями та партійними вождями, ставлять багато пам'ятників і Тарасові Шевченкові. Це, переважно, прості погруддя на постаменті, або, рідше, цілі постаті. Оскільки ці пам'ятники ставлені владою, вони виконані загалом грамотно. За неповними відомостями, до 1964 року їх було поставлено в таких місцях:

1945 р., грудень. — Переяслав (Переяслав-Хмельницький).

1946 р. — м. Рівне, в парку ім. Т. Шевченка.

1948 р. — Київ, поруч із будинком-музеєм Т. Шевченка на Шевченківськiм завулку.

1948 р. — с. Лисиничі, Львів, обл. — відновлено старий пам'ятник, поставлений 1911 року.

1949 р. — м. Дніпропетровськ, в парку ім. Т. Шевченка.

1950 р. — м. Косів, Станіслав обл.

1950 р., травень. — с. Конюшки, Бурштинського р-ну, Станіславівської області.

1950 р. — Березівська МТС, Одеської обл.

Коло 1950 р. — м. Тернопіль, у міськiм парку.

1951 р., осiнь — м. Дніпропетровськ.

1952 р., — с. Синява, Збар. р-ну, Терноп. обл.

1952 р. — с. Шепарівці, коло Коломиї (повний зріст).

⁵⁹ За особистою оповіддю Андрія Дарагана авторові цих рядків.

⁶⁰ Мих. Вас. Керницький. „Каміння говорять...” Жовтень, 1964, ч. 3, ст. 132-137.

- 1952 р. — на шляху між Самбором і Дрогобичем (на повний зріст).
- 1952 р. — м. Кам'янка-Бузька, Львівщина.
- 1952 р. — с. Біленченівка, Гадяцького р-ну, Полтавщина.
- 1953 р. — м. Калущ, Станісл. обл.
- 1953 р. — с. Стриганці, Станісл. обл.
- 1953 р., 1 травня — с. Черничий Яр, Полтав. обл.
- 1953 р., серпень — м. Сміла, Черкаськ. р-ну, Київ. обл.
- 1953 р., грудень — м. Золочів, Львів. обл.
- 1953 р. — с. Нижанковичі, Старосамбір р-ну (на весь зріст). Коло того самого часу — с. Устя, Івано-Франківського р-ну.
- 1954 р., червень — с. Велика Білозірка, Запорізьк. обл.
- 1954 р. — м. Галич, Станісл. обл.
- 1954 р. — м. Звенигородка, Київ. обл.
- 1954 р. — м. Зміїв, Харківщина.
- 1954 р. — м. Тереховля, Терноп. обл.
- 1955 р. — Білопілля, Сумської обл.
- 1955 р. — с. Диканька, Полтавщина.
- 1955 р., 8 вересня — м. Сталіно (тепер — м. Донецьк).
- 1956 р. — м. Золотоноша, Полтавщина.
- 1956 р. — с. Моринці, Звенигород. р-ну, Київщина.
- 1957 р. — с. Белелуя, коло Снятина.
- 1957 р. — с. Петрилів, Станіславщина.
- 1957 р. — с. Шевченкове (кол. Кирилівка), Звенигор. р-ну Черкаської обл. — Київщина (взамін старого).
- 1957 р. — с. Шевченкове, Кілійського р-ну, Одеської обл.
- 1957 р., 1 вересня — с. Лисиниці, Збаразьк. р-ну, Терноп. обл. нове погруддя, роботи Волод. Беця на місці погруддя, зробленого його батьком, Степаном, у 1914 році.
- 1957 р. — м. Харків, на Основі, на місці гіпсового погруддя, поставленого в березні 1921 року.
- 1958 р., 22 червня — с. Бродки, Львівськ. обл.
- 1958 р., — с. Шила, Збаразьк. р-ну, Терноп. обл., нове погруддя, скульптора Якова Чайки, на місці погруддя, поставленого 1914 року.
- 1958 р. — Київ, коло Залізничного Технікуму (погруддя).
- 1958 р. — с. Лосинівка, Чернігівщина.
- 1958 р. — м. Сміла, Київщина.
- 1958 р. — м. Суми.
- 1958 р. — с. Чижиків, Львівськ. обл.
- 1959 р. — м. Конотоп, Сумської обл.
- 1959 р. — м. Седнів, Чернігівщина.
- 1959 р. — м. Чернігів.
- 1960 р. — м. Делятин, коло Яремча.
- 1960 р. — м. Корсунь-Шевченківський.
- 1960 р. — с. Лозівка, Терноп. обл.
- 1960 р. — с. Маньківці, Черкаськ. обл.

- 1960 р. — с. Лозівка, Терноп. обл.
 1961 р. — м. Артемівськ, Донбас.
 1961 р. — м. Бердянськ.
 1961 р. — м. Біла Церква, коло заводу „Автодеталь”.
 1961 р. — м. Кахівка, Херсонськ. обл.
 1961 р. — м. Козятин, Вінницької обл.
 1961 р. — м. Кривий Ріг.
 1961 р. — м. Полонне, Переяслав — Хмельницької обл.
 1961 р. — Тараща, Київщина.
 1961 р. — м. Шпола, Київщина (взамін старого, з 1926 року).
 1962 р. — м. Ржищів, Київ. обл.
 1963 р. — м. Звенигородка, Київщина (взамін старого, з 1954 року).
 1963 р. — с. Михайлівка, Черкаськ. обл.
 1963 р. — с. Степанівка, Черкаськ. обл.
 1963 р., 20 жовтня — м. Остріг на Волині.
 1964 р. — м. Лебедин, Сумської обл.
 1964 р. — с. Пісочне, коло Жидачева, Львівщина.
 1964 р. — м. Токмак, Запорізької обл.

Поза тим відомо, що по війні поставлено пам'ятники Шевченкові також у м. Одесі (в парку Шевченка), у Бериславськiм парку над Дніпром — на березі Кахівського моря, і в с. Брониця, Самбірськ. р-ну, але даних про час відкриття їх ми не маємо.

Поза межами України є також пам'ятники Шевченкові в інших республіках СРСР, як, напр., в м. Ашхабаді (Туркменська ССР) та в Форті Шевченка (кол. Новопетровський форт), у Казахській ССР. Можна згадати також погруддя нашого поета в Румунії — в Букарешті та з 1964 р. — в Карлових Варах (Чехословакія).

ШЕВЧЕНКОВІ ПАМ'ЯТНИКИ В АМЕРИЦІ

Славний українсько-американський скульптор Олександр Архипенко здавна працював над інтерпретуванням образу Шевченка⁶¹. Він зробив два надзвичайно цікаві погруддя поета. На першiм, яке в свій час викликало багато дискусій, Шевченко зображений з бородою, як він повертався з заслання; в лівій руці він тримає рукописи. Нахилившись до глядача, він показує йому пальцем, куди прямувати — вперед!

Друге погруддя, закінчене 1933 року — замріяний Шевченко, огорнутий плащем; він весь у владі своїх дум. Це —

⁶¹ А. Малюца. „Портрети Шевченка в творчості Архипенка”. Наш Шевченко. Збірник-альманах на 1961 рік. Видав. „Свобода”, Джерзі Сіті, 1960, ст. 126.

лірична, надзвичайно вдала композиція, насичена психологічним змістом.

Це мармурове погруддя заходами української громади м. Клівленду в Огайо поставлене пам'ятником великому поетові в т. зв. Українському Городі — частині парку, в якому різні національні групи мають пам'ятники своїм найвидатнішим культурним діячам.

Наскільки відомо, це був перший пам'ятник Тарасові Шевченкові в Америці.

Пізніше Ол. Архипенко виконав ще два інші, більш конвенційні, погруддя Шевченка. Останнє з них він зробив для пам'ятника, поставленого на „Союзівці” — відпочинковому центрі Українського Народного Союзу в Кетскілських горах, недалеко Нью Йорку. Бронзове погруддя поета стоїть на високім гранітнім підніжжі. Пам'ятник цей було відкрито 16 червня 1957 року. Це був другий пам'ятник Шевченкові в Сполучених Штатах Америки.

В 1951 році канадійські українці святкували 60-ліття української іміграції в Канаді. З цього приводу уряд Української РСР прислав їм подарунок — пам'ятник Шевченка, роботи скульптора Макара Вронського та Олекси Олійника. Це — проста постать поета на весь зріст, поставлена на гранітнім підніжжі. Добре виконана технічно, вона дає лише реалістичну портретову подобо Шевченка, не накидаючи їй будь-якого глибшого змісту. Пам'ятник відкрито 1 липня 1961 року в м. Палермо коло Торонто, пров. Онтаріо, на землі, що належить громаді „прогресивних” українців. В радянських джерелах цей пам'ятник називають „першим в Америці пам'ятником Шевченкові”, ігноруючи згаданий вище пам'ятник роботи Архипенка в Клівленді.

Другий пам'ятник Шевченкові поставили самі канадійці українського роду на зібрані для цієї мети пожертви, сума яких далеко перевищила сподівані 150 тисяч доларів. Ще 1956 року Комітет Українців Канади (КУК) постановив відзначити в 1961 році століття смерті Тараса Шевченка. Ухвалено було поставити пам'ятник поетові. Влітку 1958 року було оголошено попередні відомості про конкурс на цей пам'ятник, що його мали поставити у Вінніпегу — столиці Манітоби, величезної провінції в центрі Канади, з великим відсотком українського населення.

12 січня 1959 р. було оголошено фінальні умови конкурсу, за якими проекти мали бути прислані на конкурс не пізніше як 30 червня 1959 року. Жюрі зібралось лише 28 жовтня. В склад його входили: проф. архітектури Манітобського університету Джан Русселл (голова жюрі), проф. історії мистецтв того ж університету, д-р Марина Антонович-Рудницька, представники українських релігійних громад у Канаді —

о. д-р Волод. Кушнір, діяч КУК'у, та о. д-р Семен Савчук, і мистці — проф. Сергій Литвиненко з Нью Йорку, проф. Богдан Стебельський з Торонта та архітект-консультант провінції Манітоби — Гілберт Парфіпп.

Всього на конкурс надійшло 17 проєктів.

Першу нагороду за проєкт одержав скульптор Андрій Дараган, який за чверть століття перед тим дістав, разом із К. Бульдїним, першу нагороду на конкурсі для пам'ятника на могилі Тараса Шевченка. Крім того, жорі відзначило ще проєкти Л. Молодожаніна, Б. Мухина, Ф. Ємця, Г. Крука, Р. Коваля та Василичина.

Проєкт А. Дарагана викликав пристрасну дискусію, в якій брали участь українці з усіх країн світу, крім комуністичних. Це показало, як близьке серцю українців питання про пам'ятник Шевченкові, дійсно гідний поета. Але ця дискусія показала також ще раз, що кожний українець уявляє собі Шевченка інакше і ставить такі вимоги до пам'ятника йому, які часом трудно погодити з вимогами інших. Все таки, працюючи над пам'ятником, автор проєкту використав деякі зауваження.

Пам'ятник у Вінніпегу відкрито 8 липня 1961 року на площі перед будівлею парламенту Манітоби. Величезна площа, що вміщає понад 50,000 людей, була повна народу. Пам'ятника відкрив тодішній прем'єр-міністр Канади, Джан Діфенбейкер. Відкриття пам'ятника перетворилось на свято для всього міста. Водночас це було святом для всіх українців Канади та Сполучених Штатів Америки.

Пам'ятник зображує поета, що сидить на камені і замислено дивиться в далечінь, тримаючи на коліні розгорнену книгу. Бронзова постать поставлена на гранітнім підніжжі майже кубічної форми. На трьох сторонах підніжжя — бронзові барельєфи: сцени з „Гайдамаків" Шевченка — з одного боку, посередині — бандурист співає козакам про минуле; з другого боку — сцени з „Катерини" й „Невільника". Тракткування постаті Шевченка та барельєфів реалістичне, але узагальнене, без зайвих деталей.

ПАМ'ЯТНИК ШЕВЧЕНКОВІ У ВАШІНГТОНІ

Найбільше уваги притягла до себе справа спорудження пам'ятника Шевченкові в столиці Сполучених Штатів Америки, Вашингтоні.

Історія справи з побудовою цього пам'ятника освітлена з спеціальної праці Антона Драгана⁶². Наведемо тут деякі

⁶² А. Драган. „Будеш, батьку, панувати. До історії пам'ятника у Вашингтоні". Шевченківський альманах Укр. Нар. Союзу на 1964 рік. Джерзі Ситі-Нью Йорк, в-во „Свобода", ст. 9-39.

дати з неї, доповнивши їх фактами, що постали пізніше. Перша думка про цей пам'ятник виникла і дискутувалась на сторінках газети „Свобода” ще 1956 року⁶³; з вересня 1956 р. цим питанням займалась Культурна Комісія Українського Народного Союзу⁶⁴. В кінці травня 1958 р. 24-та конвенція УНС постановила вивчати далі можливості побудування пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні та порозумітися в цій справі з іншими організаціями⁶⁵.

8-го жовтня 1958 р. голова УНСоюзу, Дмитро Галичин, вислав до сенатора Джекобса Джевітса листа, в якому з'ясував справу і просив офіційної допомоги. Сенатор Джевітс відповів 15 жовтня того ж року, що він поставить питання про пам'ятник перед Управлінням Дистрикту Колумбії, на території якого стоїть м. Вашингтон, та в Сенатській Комісії цього дистрикту⁶⁶. 19 лютого 1959 р. сенатор Джевітс оголосив у Сенаті США текст проєкту спільної ухвали Сенату і Палати Репрезентантів, яка давала б повноваження „поставити на публічній площі Дистрикту Колумбії статую українського поета і національного провідника, Тараса Шевченка” будь-якій організації або комітетові, створеному для такої мети, і доручала б секретареві Внутрішніх Справ вибрати відповідне місце для пам'ятника; пам'ятник мусів би бути поставлений на приватні кошти⁶⁷.

20-го лютого 1959 р. Сьомий Конгрес Американських Українців у Вашингтоні постановив морально й матеріально підтримати законопроєкти, спрямовані на відкриття у Вашингтоні пам'ятника Тарасові Шевченкові, 17 березня 1959 р. конгресмен Алвін Бентлі вніс у Палаті Репрезентантів такий самий проєкт спільної ухвали, як раніше сенатор Джевітс — у Сенаті⁶⁸. 16 травня 1959 р. Рада Директорів Українського Конгресового Комітету (УКК) оформила Організаційний Комітет у справі пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні, з представниками від УКК, Української Вільної Академії Наук у США, Наукового Т-ва ім. Шевченка та „Самопоміч”.

31-го березня 1960 р. підкомісія Конгресу США розглянула питання про пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні, а 2 квітня ця справа була темою телевізійної програми у Вашингтоні. 1-го червня 1960 р. Конгресова підкомісія прийняла резолюцію Бентлі, 24 червня її одностайно ухвалила Палата Репрезентантів, а 31 серпня 1960 р. її одностайно

⁶³ Іван Дубровський. „За пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Вашингтоні”. Свобода, 23 червня 1956 р.

⁶⁴ Д-р Ю. Старосольський. „Чи Вашингтон діждеться Шевченка”. Свобода, 27 вересня 1956 р.

⁶⁵ А. Драган. „Будеш, батьку, панувати”, ст. 11.

⁶⁶ А. Драган, там само, ст. 11-12.

⁶⁷ 86th Congress, 1st Session, S. I. Res. 54.

⁶⁸ 86th Congress, 1st Session. H. J. Res. 311.

схвалив Сенат США. 2-го вересня 1960 р. цю резолюцію підписав Президент США Двайт Ајзенгавер, і вона набула сили закону⁶⁹.

16-го вересня 1960 р. відбулись установчі збори Комітету Пам'ятника Шевченкові. Комітет складено з представників усіх американсько-українських центральних організацій. Екзекутиву його обрано в такому складі: голова — Роман Смаль-Стоцький, заступники голови — Юрій Шевельов (згодом його замінив Олександр Архімович) та Лев Добрянський; директор Виконавчого Відділу — Дмитро Галичин (по його смерті — Йосип Лисогір), секретар — Ярослав Падох і скарбник — Платон Стасюк; члени — Святослав Гординський, Олекса Повстенко, Ігнат Білінський, Василь Мудрий, Йосип Лисогір, Василь Стецюк і Зиновій Лисько. Ряд провідних діячів українських організацій Америки увійшли також до Контрольної комісії⁷⁰. Новостворений Комітет у спеціальній відозві проголосив 1961-й рік — „Шевченківським роком” і закликав усі українські громади почати збирання коштів на побудову пам'ятника.

Для підготовки проєктів пам'ятника Комітет створив Мистецьку комісію, яку спершу очолював Святослав Гординський, а пізніше Григорій Костюк. Намічалось обмежитись конкурсом на пам'ятник серед українських еміграційних мистців.

Мистець Яків Гніздовський виступив у пресі із статтею, пропонуючи оголосити широко поставлений міжнародний конкурс, видавши англійською мовою брошуру про Шевченка. Це, на думку Гніздовського, було б найліпшою популяризацією справи з пам'ятником, особливо, коли б у конкурсі взяли участь видатні мистці різних країн. Як іншу можливість, він радив замовити проєкти пам'ятника скульпторам світової слави, як Олександр Архипенко, Мештровіч, Манзу, Маріно-Маріні або Батлер⁷¹. Але поки стаття Гніздовського друкувалася, Комітет уже оголосив конкурс на проєкти пам'ятника Шевченкові⁷².

Частина членів Мистецької комісії внесли пропозицію: поруч з доведенням до кінця конкурсу, конче замовити проєкт Олександрові Архипенкові, як визнаному у світі провідному скульпторові 20-го століття і як майстрові, що вже не раз працював над скульптурним зображенням Шевченка і тепер давав згоду виготовити на вибір три проєкти. В ра-

⁶⁹ Public Law 86-749. 86th Congress, H. J. Res. 311, September 13, 1960.

⁷⁰ Свобода, 20 вересня 1960.

⁷¹ Яків Гніздовський, „До питання пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні”, Америка (Філадельфія), 28 і 30 червня 1961.

⁷² Свобода, 27 червня 1961.

зі ж незадовільності наслідків двох попередніх заходів, влаштувати ще й міжнародний конкурс⁷³. Більшістю голосів Мистецька комісія відхилила цю пропозицію.

В умовах конкурсу, проголошеного Комітетом Пам'ятника Шевченкові, говориться: „бажанням широких кіл громадянства є, щоб Поет був зображений у своїх молодих роках, до заслання 1847 р. Одначе, просктодавці мають вільну руку робити так, як вони вважають за потрібне... Найважливіше завдання просктодавців — знайти відповідну ідею пам'ятника, яка б по-мистецькому зобразила національне і вселюдське значення Шевченка”.

Умови конкурсу передбачали дати першу нагороду 1500 дол., дві другі нагороди по 1000 дол. і дві треті нагороди по 750 дол. Прокти мали бути надіслані до Нью-Йорку до 28 лютого 1962.

На конкурсі надійшло 17 просктів. 14-го липня 1962 р. їх розглянуло журі, в якому були архітект Аполінарій Осадца (голова журі), мистецтвознавці проф. Дам'ян Горнякєвич і проф. Антін Малюца, маляр Петро Андрусів, письменник Улас Самчук, інженер-архітект Гілмор Д. Кларк, скульптор Доналд де Лю, куратор Метрополітен Музею в Нью Йорку Роберт Б. Гейл, голова Американського Т-ва Скульпторів Е. Пол Дженневейн і голова Мистецького Відділу Джорджтавнського університету в Вашингтоні д-р Ерік Ларсен.

Жюрі визначило першу нагороду просктові, автором якого виявився Леонід Молодожанин (Лео Мол), що його інший проскт був відзначений на конкурсі у Вінніпегу 1959 року; другу нагороду одержав проскт роботи Андрія Дарягана, автора Вінніпезького пам'ятника Шевченкові. Жюрі одностайно ухвалило не давати решти нагород іншим просктам. Натомість Головна Управа Комітету зі своєї ініціативи дала п'ять почесних відзначень по 500 дол. просктам, авторами яких виявились Роман Коваль (Вінніпег), Григорій Крук (Мюнхен), Сергій Макаренко з Надією Сомко-Макаренко (Нью-Йорк), Мирослав Д. Німців з Валентином Сімянцевим (Вашингтон) і Сергій Литвиненко (Нью Йорк)⁷⁴.

Прокти були виставлені для огляду в залах Українського Інституту Америки в Нью-Йорку. Ці проскти, а особливо — вибраний журі проскт Молодожанина, викликали ряд дискусій і окремих виступів. Прокт Л. Молодожанина зображує Шевченка молодим, згідно з побажаннями в умовах конкурсу. Поет стоїть на постаменті в динамічній позі, немов

⁷³ Лист Юрія Лаврінєнка до Комітету Пам'ятника Шевченкові за 13 квітня 1962. копія в архіві УВАН.

⁷⁴ „Повідомлення Комітету Пам'ятника Шевченкові”, Свобода, 3 серпня 1962 р.

звертаючись до глядачів з палкими словами. Позад нього проєкт передбачав величезну кам'яну плиту, поставлену сторч, а на ній — рельєф, що зображає Прометей, згаданого Шевченком у поемі „Кавказ”.

Постать поета дечим нагадує мармурову статую Шевченка роботи советського різьбара Івана Гончара (1950), але відрізняється від неї загальним трактуванням образу Шевченка, динамічністю пози та рядом деталей.

І загальний задум пам'ятника, і розміщення частин його, і обличчя поета — все викликало палкі дискусії. Всі бажали б, щоб цей пам'ятник в осередкові вільного світу був світовим шедевром, небувалим і неперевершеним глибиною ідеї і здійсненням її.

17-го квітня 1963 р. урядова Мистецька комісія затвердила обраний журі проєкт Л. Молодожанина разом із поданим архітектором Радославом Жуком проєктом оформлення місця, де має стояти пам'ятник⁷⁵. Воно було вибране ще раніше і апробоване 6 грудня 1962 р. Комісією плянування столиці⁷⁶.

Це місце — площа на перехресті „P” Street і 22nd та 23rd Streets — було посвячене під пам'ятник в урочистій церемонії 21 вересня 1963 р.⁷⁷. Ця церемонія викликала різку реакцію збоку місцевої газети „Вашінгтон Пост”, яка надрукувала кілька статей проти спорудження пам'ятника. Газета твердила, що Сенат був мало поінформований, коли затвердив закон ч. 86-749; що Тарасові Шевченкові не варто ставити пам'ятник у Вашингтоні⁷⁸. Газета згадувала також аргументи про „холодну війну”, які ще раніше висунула радянська преса⁷⁹.

Виступи газети „Вашінгтон Пост” не знайшли підтримки серед американської преси, якщо поминути окремі випадки, як от газ. „Джорнел” з Мілвокі, Вісконсін, „Новое Русское Слово” чи газ. „Россія” з Нью-Йорку. На оборону пам'ятника виступили вашінгтонські газети⁸⁰ і, в протилежність російській еміграційній пресі, польська⁸¹. Американські українці, як також і всі українські організації в США засипали газету „Вашінгтон Пост” листами з протестами проти грубих виступів її проти Шевченка.

⁷⁵ Свобода, 19 квітня 1963 р.

⁷⁶ Свобода, 8 грудня 1962 р.

⁷⁷ Свобода, 24 вересня 1963 р.

⁷⁸ „Washington Post,” Oct. 18, Oct. 25, Nov. 1, Nov. 12, 1963.

⁷⁹ М. Пархоменко. „Тарас Шевченко и поборники холодной войны”. Советская Культура, 24 грудня 1960 р. (Москва); Радянська Культура, 29 грудня 1960 р. (Київ), та ряд пізніших публікацій в різних газетах і часописах.

⁸⁰ „The Sunday Star,” Nov. 10, Dec. 4, 1963.

„The Washington Daily News,” Oct. 22, 1963.

⁸¹ „Gwiazda Polarna,” 14 грудня 1963 р.

В справу втрутилась також Москва. Пресовий відділ амбасади СРСР у Вашингтоні 23 грудня 1963 р. розіслав американській та українській пресі в США текст відкритого листа, підписаного 34-ма діячами культури в Радянській Україні⁸². А газета „Вашінгтон Пост” подала зміст листа до неї від Луки Кизи, голови делегації Радянської України в Об'єднаних Націях. Виступи Москви і Києва були суперечливі: не ризикуючи виступити проти спорудження пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні, вони гостро атакували тих, хто той пам'ятник споруджує.

На початку червня 1964 р. в зв'язку з закінченням робіт над монтуванням пам'ятника „Вашінгтон Пост” знову виступила зі статтею, де звинувачувала Шевченка в антисемітизмі й більшевизмі⁸³. Цей дивний виступ змусив іншу місцеву газету „Вашінгтон Івнінг Стар” виступити з статтею, де давалась позитивна оцінка творчості Шевченка⁸⁴.

Поки точилась боротьба за пам'ятник у Вашингтоні, сталася небуденна подія в Південній Америці.

Українська еміграція в Бразилії, бажаючи гідно відзначити 150-тиліття народження поета, почала збирати кошти, щоб поставити пам'ятник Шевченкові в кількох бразилійських містах. 30 травня 1964 р. в м. Порто Алегре (штат Ріо Гранде де Сул), на Praça Ukrânia — „Українській площі” — в присутності управи міста і численних гостей та представників од українських організацій у Бразилії відкрито пам'ятник Шевченкові. Наскільки нам відомо, це бронзове погруддя, роботи молодшої бразилійки, Анни Ріжнін Перейра, є першим офіційним пам'ятником поетові в Південній Америці. На відкритті пам'ятника промовляли голова міста Селіто Маркіс, член міської управи Альберто Андре та інші достойники.

ПАМ'ЯТНИК ШЕВЧЕНКОВІ В МОСКВІ

В той час, як у вільнім світі проходив конкурс на пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні, в Москві також почалось готування до Шевченківського 1964 року. В кінці літа 1962 року Рада Міністрів СРСР, в погодженні з Міністерством культури та Спілкою архітектів, оголосила всесоюзний конкурс проєктів пам'ятника Шевченкові в Москві. Проєкти мали бути подані до 1 січня 1963 року. Жюрі розглянуло 33 проєкти, з яких 17 надійшло з України. Першої нагороди не одержав ніхто. Другу нагороду одержав проєкт під девізою „Колос”. Автори його — три молоді скульптори з

⁸² „Слово до українців, до української громади в США, до Комітету пам'ятника Шевченку”. Літературна Газета, 29 листопа. 1963 р. (Київ).

⁸³ „Washington Post,” June 3, 1964.

⁸⁴ „Washington Evening Star,” June 4, 1964.

майстерні проф. Михайла Лисенка в Київському Художнім Інституті — Михайло Грицюк, Юлій Сінкевич і Анатолій Фуженко, та архітект Андрій Сніцарев. Пам'ятник вирішили будувати за їхнім проєктом. Проєкт весь час перероблювали відповідно до порад і побажань „мистецької громадськості і трудящих” Москви. 10 червня 1964 р. пам'ятник відкрив Микита Хрущов у присутності президії ЦК КПС, уряду СРСР та УРСР. Від українського народу було всього вісім делегатів⁸⁵.

Пам'ятник зображує Шевченка по поверненні з заслання; одягнений у кирею він іде назустріч бурі, яка розвіває його одягу. Голова трохи похилена, очі задумливо дивляться додолу. Постаць стоїть на скелі з граніту, привезеного з під Житомира.

Цей пам'ятник, поставлений в урядовому порядку, стоїть перед готелем „Україна” в Москві — місті, яке є символом усього того, проти чого боровся Шевченко.

В пресі не було наперед повідомлено про день відкриття пам'ятника, як не запрошено на те відкриття і закордонних кореспондентів. Сама церемонія відкриття, що почалася о п'ятій годині вечора, в робочий день, не могла притягти великого натовпу людей і справляла враження поспіху. Все разом явно мало характер адміністративного заходу, а не масового руху.

ВІДКРИТТЯ ПАМ'ЯТНИКА ШЕВЧЕНКОВІ У ВАШІНГТОНІ

Повною протилежністю була церемонія відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні, що відбулась у суботу 27 червня 1964 року. Це було українське свято, на яке наїхали гості з Південної Америки, з Європи і навіть з Австралії.

В похіді українських організацій з різних місць Америки та приїжджих гостей взяло участь до 40 тисяч, а загальна кількість присутніх на площі при відкритті пам'ятника досягла, за офіційними даними, 100 тисяч. Пам'ятник відкрив колишній президент США Двайт Айзенгавер, сказавши сильну й виразну промову. Крім нього виступили з промовами голова Шевченківського Комітету проф. Роман Смаль-Стоцький і чотири члени Конгресу США.

Адміністрація Дистрикту Колумбії (території м. Вашингтона) проголосила 27 червня — день відкриття пам'ятника — „Українським днем” і закликала все населення столиці США святкувати цей день вкупі з українцями.

Сам пам'ятник, дещо змінений проти початкового проєкту, складається з двох частин. Головна частина — бронзо-

⁸⁵ Література Україна, 12 червня 1964 р.

ва постать поета на невисокому підніжжі з сірого граніту. Спереду на підніжжі простий напис: TARAS SHEVCHENKO — 1814-1861 — BARD OF UKRAINE. На зворотнім боці — напис англійською мовою:

„Присвячений визволенню, волі й незалежності всіх поневолених націй, цей пам'ятник Тарасові Шевченкові, українському поетові 19-го століття, борцеві за незалежність України та за волю всього людства, який під чужою російською імперіялістичною тиранією та колоніальним пануванням закликав до „нового і праведного закону Вашингтона“, був відкритий 27 червня 1964 року. Цією історичною подією вшановано 150-ліття народження Шевченка. Пам'ятник був дозволений 86-тим Конгресом Сполучених Штатів Америки 31 серпня 1960 року, а закон ч. 86-749 про дозвіл спорудити пам'ятник підписав 34-тий президент Сполучених Штатів Америки Двайт Д. Айзенгавер 13 вересня 1960 року. Пам'ятник спорудили американці українського роду та їх друзі”.

Друга частина — велика плита світло-сірого граніту, поставлена руба трохи позаду й збоку від докола з погратію Шевченка. Спереду на ній вирізьблено скованого Прометея, а на зворотнім боці — англійський переклад рядків з Шевченкового Кавказа:

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля
І нестиї не виоре
На дні моря поля.

Не скує душі живої
Ні слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні і величезна кількість присутніх на ньому справили велике враження на американську пресу. Досить згадати, що washingtonська газета “The Sunday Star” наступного дня назвала цей пам'ятник „ноюю Статуєю Свободи”.

Шевченківський рух 1911-14 років змагався за побудову пам'ятника Шевченкові в Києві. Це була боротьба не тільки за пам'ятник, що його забороняв російський уряд, а й боротьба за повне звільнення України. Вона увійшла в історію під назвою „Шевченківський рух”. Епопея цього руху крізь перемоги і поразки простяглася аж до нашого часу. Цим разом у неї активно включилися американські українці. Їхня ініціатива викликала до життя три пам'ятники — у протилежних політичних центрах світу — у Вінніпезі, Вашингтоні і вимушений, у Москві. Вони стоять як символи волі, нагадуючи світові про невиконані заповіді поета — заповіді неподільності свободи для всіх людей і всіх націй.

SUMMARY

The great Ukrainian poet Taras Shevchenko (1814-1861) has had a great impact on later generations as a symbol of the struggle of the Ukrainians for liberation.

Events associated with the erection of Shevchenko monuments reflect both antagonism between political groups and rivalry of artistic tendencies. Under the Tsarist regime, the conflict of antagonistic tendencies was revealed when efforts were made to erect the monument at Shevchenko's grave near the town of Kaniv (1883-1884) and in Kiev (1910-1914). Under Communist rule, in the 1920's and 1930's, numerous competitions and bitter struggle preceded the erection of each important Shevchenko monument (at his grave, in Kharkiv and Kiev). A series of modest Shevchenko monuments of inferior artistic quality was erected in provincial towns.

The Ukrainians living in the free world erected Shevchenko monuments in Cleveland (1933, sculptor Alexander Archipenko), Winnipeg (1961, sculptor Andriy Daragan), and in Washington, D. C. (1964, sculptor, Leo Mol).

In 1951, the government of the Ukrainian SSR sent a bronze Shevchenko monument as a gift to Canadian Ukrainians. It was erected in Palermo, Ont. In 1961, Shevchenko monument was erected in Moscow.

ІЛЮСТРАЦІЇ

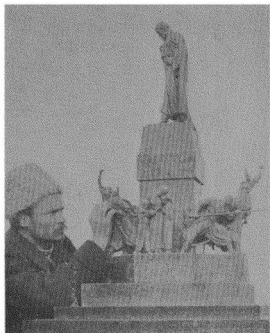
Пам'ятник у садибі
Олексія Алчевського
в Харкові. Скульптор
Володимир Беклємішев.
Мармур. 1898 р.

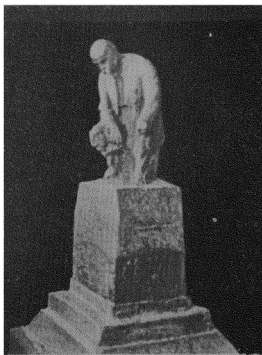
Володимир Беклємішев.
Проект пам'ятника
на конкурсі 1910 р.
в Києві.

Михайло Гаврилко
з проєктом пам'ятника
на конкурс 1910 р.
в Києві.

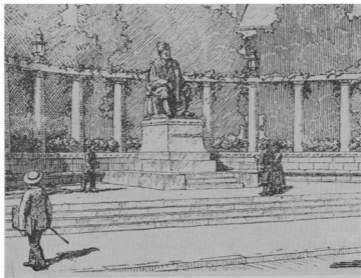

Іван Кавалерідзе.
Проєкт пам'ятника
на конкурс 1914 р.
в Києві.

Антоніо
Шюртіно.
Проект
пам'ятника
на
конкурс
1914 р.
в
Києві.

Михайло Парацук і Мецензеффі. Проект пам'ятника на
конкурс 1914 р. в Києві.

Антоніо Шортіно. Проект пам'ятника на конкурсі 1914 р.
в Києві (деталь).

Пам'ятник у с. Винниках коло Львова.
Проект А. Коверка, 1913 р.

Пам'ятник у с. Лисиничах коло Львова.
Поставлено 1911 р., відновлено 1948 р.

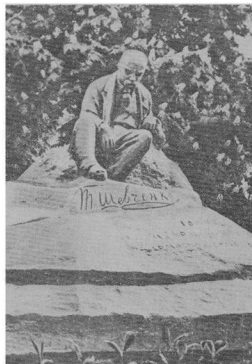
Микола Юсичук працює над одним з кількох кам'яних погрудь Т. Шевченка, поставлених в околицях Косова 1914 р.

Пам'ятник у с. Завадові, Стрийщина, 1914 р.

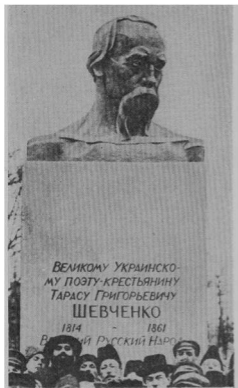

Пам'ятник у Москві, роботи Сергія Волнухіна. Гіпс. 1918 р.

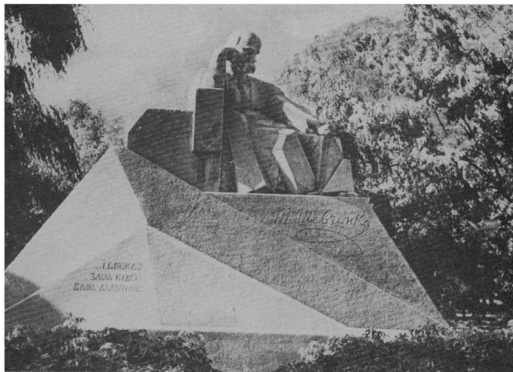
Пам'ятник у м. Ромні, Полтавщина, роботи Івана Кавалерідзе. Бетон. 1918 р.

Пам'ятник у Петрограді, роботи Яна
Тільберга, Гіпс. 1918 р.

Пам'ятник у Києві, роботи Федора Балавенського. Гіпс. 1919 р.
(розбитий вояками російської армії Денікіна).

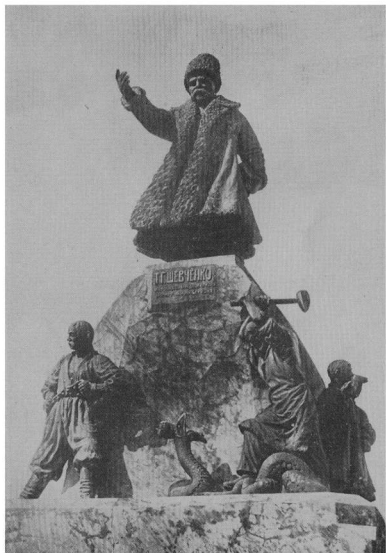

Пам'ятник у Полтаві, роботи Івана Кавалерідзе.
Бетон. 1925 р.

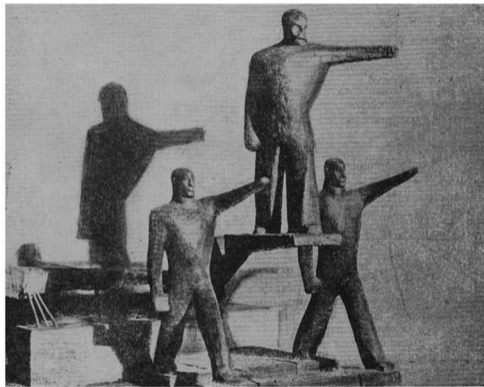

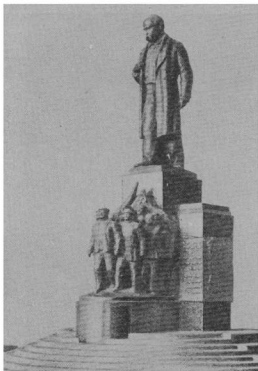
Пам'ятник у с. Моринцях, Київщина, роботи Каленика Терещенка. Чавун. Коло 1925 р. (в 1956 р. замінений іншим). Інші відливки з того самого оригіналу були поставлені на могилі Т. Шевченка, (1923 р.), а також в м. Городищі і м. Шполі.

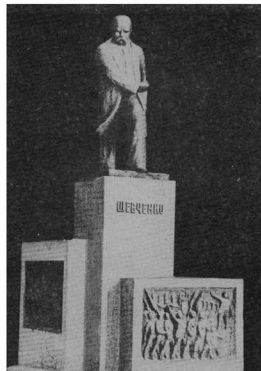
Пам'ятник у с. Кирилівці (тепер — с. Шевченкове), Київщина, роботи Каленика Терещенка. Чавун. 1930 р. Замінений іншим 1957 р.

Група лєнінградських
скульпторів під керівництвом
К. Алексєєвої. Проект
пам'ятника на конкурсі
1930 р. в Харкові (перша
премія). Загальна висота
мала бути 20 м. (65,5 фут).

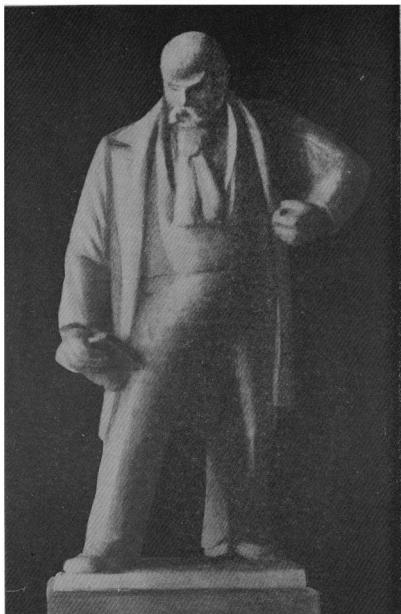

Іосиф Чайков. Проект пам'ятника на конкурсі 1933 р. в Харкові.

М. Гельман і М. Ашкіназі. Проект на конкурсі 1933 р. в Харкові.

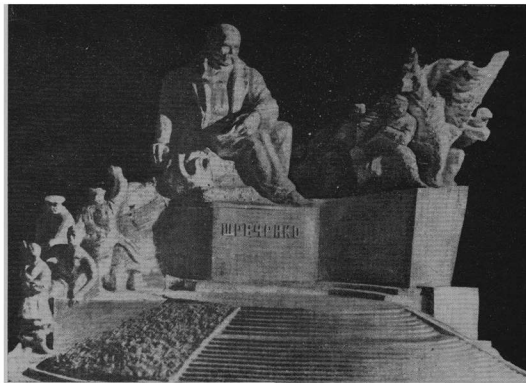

П. Мітковицер, Т. Фраерман і Й. Зейлінґер. Прокт на конкурс 1933 р. в Харкові. Типове трактування образу Шевченка згідно з партійними настановами початку 1930-их років.

Бернард Кратко. Проєкт на конкурс 1933 р. в Харкові.

Кость Бульдін і
Андрій Дараган.
Проект на конкуре
1933 р. в Харкові.

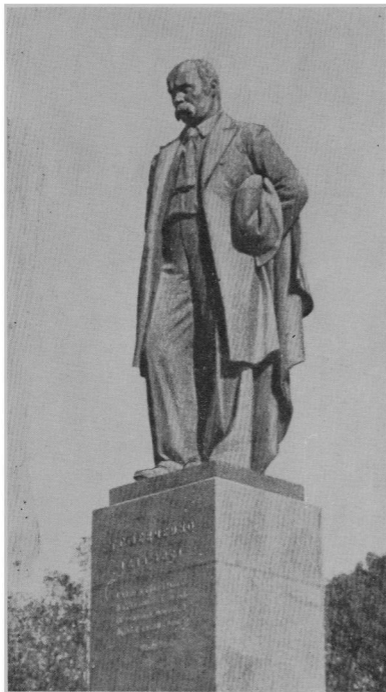

Пам'ятник у Харкові, роботи Матвія Манізера. Бронза. 1935 р.

Пам'ятник на могилі Т. Шевченка, роботи Матвія Манізера. Бронза, 1939 р.
Порівняти з постаттю Шевченка на пам'ятнику в Києві!

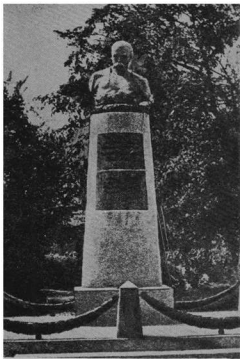
Пам'ятник у Києві, роботи Матвія Манізера. Бронза. 1939 р.
Порівняти з постаттю Шевченка на пам'ятнику на могилі!

Пам'ятник
у Дніпропетровську,
роботи скульпторів
І. та В. Зноби,
архітект Л. Вітвицький.
Чавун. Загальна височина
20 метрів (65.5 фт.).
1959 р.

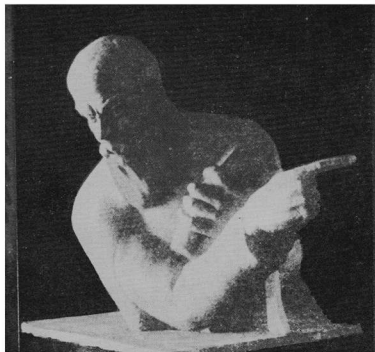
Пам'ятник у с. Маньківцях, на Черкащині
Скульптор М. Ковтун. Штучний камінь. 1960 р.

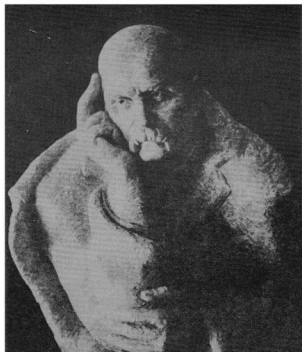
Пам'ятник у м.
Корсуні-Шевченківськiм.
Скульптори
Макар Вронський та
О. Скоблiков.
Пластмаса. 1960 р.

Пам'ятник у м. Острозі,
вiдкритий 1963 р.

Олександр Архипенко. Перше погруддя Т. Шевченка

Пам'ятник у Клівленді, Огайо, США, роботи Олександра Архипенка (друге погруддя роботи Архипенка). Мармур.

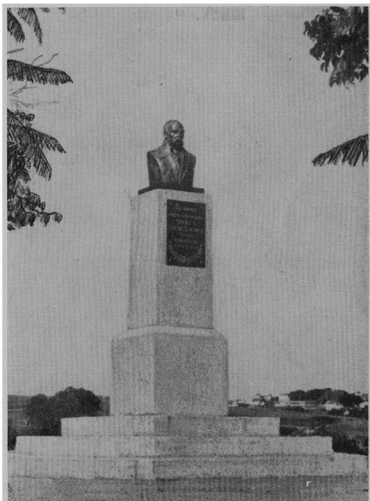

Пам'ятник у Палермо, Онтаріо, Канада. Скульптори Олекса Олійник і Макар Вронський. Бронза. 1951 р. Інші відливки з того самого оригіналу були поставлені в м. Сталіно (тепер — Донецьк) у 1954 р. та в с. Моринцях у 1956 р.

Пам'ятник у Вінніпегу, Манітоба, Канада. Скульптор Андрій Дараган. Бронза. 1961 р.

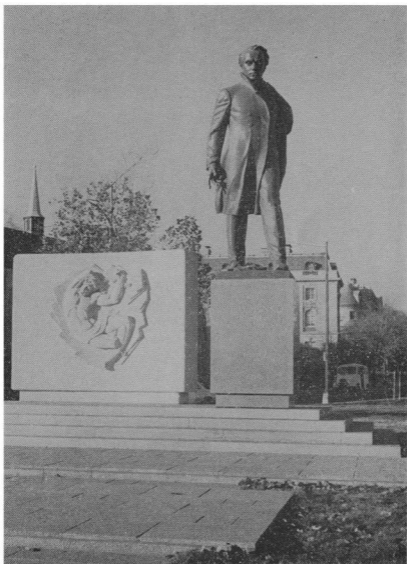
Коло пам'ятника стоїть автор його.

Пам'ятник у Порто Алсгре, Ріо Гранде де Сул, Бразілія.
Скульпторка Анна Ріджіна Перейра, Бронза. 1964 р.

Пам'ятник у Москві. Скульптори М. Грицюк, Ю. Сінкевич і А. Фуженко,
архіт. А. Сніцарев. Бронза, 1964 р.

Пам'ятник у Вашингтоні, США. Скульптор Леонід Молодожанін.
Бронза. 1964 р.

З М І С Т

	стор.:
Боротьба за символ свободи	5
Перші спроби	6
Об'єднаний Шевченківський комітет у Києві	7
Три міжнародні конкурси	8
Іменний міжнародний конкурс	11
Під ударами російського уряду	14
Місцева ініціатива обабіч Збруча	15
Революція 1917 року і перші десять років по ній	17
Пам'ятники Шевченкові на його могилі, в Харкові і в Києві	20
Після другої світової війни	27
Шевченкові пам'ятники в Америці	29
Пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні	31
Пам'ятник Шевченкові в Москві	36
Відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні	37
Summary	39
Додаток: 38 ілюстрацій	41

Керівник друкарні: Анатоль Домарацький.
Складачі: Ярослав Сидоряк, Роман Ференцевич.
Метранпаж: Володимир Калиновський.
Друкував: Ярослав Петрух. Наклад 1 000 примірників.
Друковано в друкарні „Свободи”, 81 Гренд вул., Джерзі Ситі, Н.Дж., 1966.